

RODOS VE 12 ADA'NIN TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÇIKIŞI *

ŞERAFETTİN TURAN

“12 Ada” Tâbiri :

Bizans devrinde bu adalar genel olark *Ege Adaları* diye anılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu zamanında *İmroz*'dan *Meis*'e kadar Anadolu sahillerindeki adalara *Cezâir-i Bahr-i Sefid* (*Akdeniz Adaları*) adı verildi. Bununla beraber *Rodos*'un merkez olduğu adalar grubu bazı Avrupa kaynaklarında *Güney Sporadlar* adıyla zikrediliyordu. *12 Ada* tâbiri, 1912 İtalyan işgâlinde sonra bu anlama gelen grekçe *Dodeca-nissas*'ın¹ tercümesi olarak ortaya çıktı. Hattâ bir ara arapça bir deyimle *Cezâir-i isnâ-aşer* adı kullanıldı. Bununla, başta *Rodos* olmak üzere onun dışındaki şu 12 ada kasd ediliyordu :

Patmos

Lipsos

Leros

Kilimli (*Kalimnos*)

İstanköy (*Kos, Coö*)

Astropalya (*Stampalia*)

İncirli (*Nisyros*)

İlyaki (*Aleki, Tilos, Piskopi*)

Sömbeki (*Symi*)

Herke (*Harki, Kharki, Calchi*)

Kerpe (*Karpe, Karpathos, Scarpanto*)

Kaşot (*Kasos*)

Ancak, İtalyanlar tarafından işgâl edilen bu adaların tahliyesi bahis-konusu olunca, buraları da kendi topraklarına katmak üzere harekete geçen Yunanistan, *Dodeca-nissas*'a, *Lipsos* yerine daha kuzeydeki *Nikarya* (*İcaria*) adasını ve *İstanköy* yerine de doğu uçtaki *Meis*

* 8 Mayıs 1964 te Türk Tarih Kurumu'nda verilen konferansın metni olup gerekli notlar ilâve edilmiştir.

¹ Dodeca = 12, nissas = adalar. Bu tâbir hemen bütün batı dillerine geçmiştir : İtalyanca : Dodecanesso; Fransızca : Dodécánèse; İngilizce : Dodecanese.

(*Mégiste, Castellorizo = Kızıl-kale*)'i ithal ederek daha çok sayıda adayı almak yoluna başvurdu². Yunanistan'ın bu emeli o zaman gerçekleştirememekle beraber, *Sèvres* ve onu takiben *Lozan* anlaşmalarında *Meis*'in de İtalya'ya verilmesi yüzünden 12 *Ada*'nın sayısı 13'e ve *Rodos*'la birlikte 14'e çıkmış oldu.

I — Türk Hâkimiyeti :

1309'dan beri Saint-Jean (San Giovanni) Şövalyelerinin elinde bulunan *Rodos ve 12 Ada, Anadolu*'dan kopmuş birer parça olmaları dolayısıyla, burada siyasî birliği sağlayan Osmanlı türklerinin hâkimiyet sınırlarının dışında kalamazdı. Gerçekten, *Rodos*'un kuzey-doğusundaki *Kum-burnu*'nun Türkiye kıyılarından ancak ve ancak 18 Km. uzaklıkta olduğu ve normal geçiş yolu olan *Marmaris* ile *Rodos* limanı arasındaki mesafenin de 45 Km. (yaklaşık olarak 25 mil) den ibaret bulunduğu göz-önüne alınırsa, onun ve diğer adaların *Anadolu*'nun müdafaası bakımından arzettikleri önem kendiliğinden anlaşılır. Bu yüzden ki Fâtih Mehmed, *İstanbul*'un fethinden hemen sonra bu adalarla ilgilenmiş, Şövalyelerin türkler aleyhindeki ittifaklara girmeleri, korsan gemilerine yataklık etmeleri ve zaman-zaman *Anadolu* kıyılarına saldırmaları üzerine, 1454 - 1455 yıllarında onlara karşı donanma sevk ettiği gibi, saltanat devrinin sonlarında da (1480) adaların zaptına teşebbüs etmişti. O tarihte gerçekleştirilemeyen fetih, 42 yıl sonra Kanunî Süleyman tarafından tahakkuk ettirilmiş, 14 Haziran 1522'de *İstanköy*'ü işgal eden Türk donanması, 24 Haziran *Rodos*'a da çıkartma yapmış ve 6 ay kadar süren bir muhasaradan sonra Şövalyeler Gran Maestro'su Philippe Villiers de l'Isle Adam, bir Noel gününe rastlayan 21 Aralık 1522'de imzaladığı anlaşma ile adayı teslim etmek zorunda kalmıştı. 213 yıl süren Şövalyeler devri böylece sona ererken *Rodos*'la birlikte *İlyaki (Tilos)*, *Sömbeki*, *Leros* ve 12 *Ada*'dan diğerleri de Türk hâkimiyeti altına alınmışlardı.

Kanunî Süleyman, başlangıçta adaların idaresini muhasarada yararlılığı görülen Kurt-oğlu Muslihiddin Reis'e vermişti. *Rodos ve 12 Ada*, sonradan Kaptanpaşalığa bağlanmış ve nihayet Cezâir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'ne bağlı bir Sancak haline getirilmişti. 1867'de kabul edilen Vilâyetler Nizamnâmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda

² Meselâ bk. Jeanne Z. Stéphanopoli, *Les Iles de l'Egée, leurs Privilèges*, Atina, 1912, s. 33

yeni bir idarî düzen kurulurken, *Biga, Rodos, Midilli, Sakız, İstanköy* ve *Kıbrıs* Sancak ve Mutasarrıflıkları, Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti adı altında bir-araya getirilmiş³, fakat bir müddet sonra *Biga* ile *Kıbrıs*'ın ayrılması ve *İstanköy* yerine de *Limni*'nin Sancak (livâ) hâline getirilmesi suretiyle Vilâyet'in sancak sayısı "4"e (*Rodos, Sakız, Midilli, Limni*) indirilmişti⁴ Bu değişiklikler sırasında Vilâyet merkezi *Sakız*'la *Rodos* arasında birinden diğerine nakledilip durmuş sonunda *Rodos*'ta karar kılmıştı. *12 Ada* ve *Meis* bakımından Vilâyet'in son idarî teşkilâtı şöyle idi⁵.

Vilâyet merkezi : *Rodos*

1 — *Rodos* Livası (Sancağı) :

Kazaları :

- a) *Rodos* (Nahiyeleri : Merkez, *Kastello, Herke, Meis*)
- b) *Sömbeki* (Nahiyeleri : Merkez, *İlyaki = Piskopi*)
- c) *Kerpe* (Nahiyeleri : Merkez, *Kaşot*)

2 — *Sakız* Livası :

Kazaları :

- a) *İstanköy* (Nahiyeleri : Merkez, *İncirli*)
- b) *Kilimli* (Nahiyeleri : Merkez, *Astropalya*)
- c) *Leros* (Nahiyeleri : Merkez, *Patmos, Lipsos*)

Osmanlı İmparatorluğu, idaresi altına aldığı geniş ülkelerde, bu bölgelerin hususiyetlerine göre merkezîyetçilikten uzak, farklı bir idare tarzı uygulamakta olduğu için, *Rodos ve 12 Ada*'da da, diğer adalara veya sancaklara benzemiyen özel bir sistem tatbik etmişti. Fetihden sonra Kanunî Süleyman, 1523'te neşrettiği bir fermanla, harben alınan *Rodos* ve *İstanköy* müstesna olmak üzere diğer "10" adaya idarî, mâlî, hattâ adlî imtiyazlar tanımıştı⁶. Şöyle ki: Adaların

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, s. 156

⁴ bk. Ayn. Mll., *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 338; krş. 1311 Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine mahsus *Sal-nâme*, 11. sene.

⁵ Renzo Sertoli Salis, *Le Isole Italiane dell'Egeo, Dall'occupazione alla sovranità*, Roma, 1939, s. 4

⁶ Kanunî Süleyman'ın *Rodos*'un fethinde böyle bir ferman vermiş olduğu sonraki kayıtlardan ve tevdidlerden anlaşılmakta ise de, fermanın aslı bulunamamıştır. Şurasını da belirtmek gerekir ki, Osmanlı hükümdarı, adalar halkına bazı imtiyazlar bahş ederken, Bizans'tan St. Jean Şövalyelerine geçmiş olan bir sistemi, yâni mevcut durumu devam ettirmekten başka bir şey yapmamıştı (bk. J. Z. Stéphanopoli, ayn. esr. s. 36).

idaresi, halk tarafından bir yıl için seçilen ve umumiyetle 12 üyeden müteşekkil bulunan *Demogerondia* denilen mahallî bir meclise bırakılmıştı. Bu meclisin başkanı *Demogeronte* unvânını taşıyordu ki, bir nevi Belediye Reisi veya Şehir Kethüdâsı demektir. Her adaya, geliriyle mütenasip yıllık muayyen bir vergi tesbit edilmişti ve bu vergiye *Maktû* denilmekteydi. *Maktû* vergi, Kanunî'nin *Rodos*'ta tesis ettiği câmi, imaret ve medreseden müteşekkil vakfına tahsis edilmişti ve yıllık tutarı 584.161 akçe olup adalara tevzii şöyle idi :⁷

<i>Rodos</i> şehri (İспенç, arazi, cürüm ve cinayet ve mekûlât vergisi olarak <i>Maktû</i>)	345.881
<i>Rodos</i> nahiyesi	14.280
<i>Kalimnos</i> adası (<i>İstanköy</i> kazasına tâbi), <i>Kalimnos</i> kalesi ve <i>Keçi</i> adası	30.000
<i>Leros</i> ve <i>Archangélos</i> adası	32.000
<i>Herke</i> adası	12.000
<i>Sömbeki</i> adası	60.000
<i>İncirli</i> adası	60.000
<i>Ilyaki</i> adası	30.000
	<hr/>
	584.161 Akçe

Vergiler, *Demogerondia* yâni mahallî meclisler tarafından tevzi ve tahsil ediliyor ve muayyen zamanda adalara gelen Türk hazine memurlarına teslim ediliyordu. *Maktû* vergilerini ödeyen adalar halkı bütün diğer tekâliften muâf idi. Nitekim III. Osman, 1755 mayısında, adalardaki reâyâyâ *Maktû* verginin dışında bir tekâlif yüklenmemesini *Rodos* Kadısı ile *İstanköy* Nâibine gönderdiği bir ferman ile teyid etmişti⁸.

Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu, teb'asına tam bir din ve dil serbestisi tanıdığı ve bu prensibe daima sâdık kaldığı için adalardaki mahallî dil hattâ adalar halkının *Rodos*'taki Türk makamları ve Bâbîâlî ile münasebetlerinde kullandıkları dil grekçe olmaktan devam etti.

⁷ Ayn. esr. s. 164. Kanunî'nin haslarına 455 köy, 7 çiftlik, 11 kal'e ve kule tahsis edilmişti (Başvekâlet Arşivi, Tapu Defteri, No. 367, s. 219'dan naklen Cengiz Orhonlu, *Oniki Ada'da Türk Eserleri ve Türk Nüfusu*, *Türk Kültürü*, Sa. 24, s. 29).

⁸ Evâsıt-ı Şâban 1168 tarihli Fermanın fransızca tercümesi için bk. Stép hano-poli, s. 164-166.

Bu kadar geniş imtiyazın tabii bir sonucu olarak ta, gene *Rodos* ve *İstanköy* müstesna, diğer 10 adada müslüman-türk nüfusu yerleştirmek için imparatorluğun diğer bölgelerinde gördüğümüz sistemli bir iskân politikası takip edilmemişti. Pek verimli olmayan *Rodos* ve *İstanköy* de, resmî görevliler dışındaki Türk halkı fazla celtbetmemiş, bu yüzden bu iki adadaki türklere sayıları rumca konuşan yerlilere nazaran % 20-55'i geçememişti. 1671'de *Rodos*'u ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre, şehirdeki 24 mahalleden 4'ü rumlara, 2'si yahudilere ve 18'i de türklere âit olup⁹ şehrin türkleşmesine mukabil adanın kasaba ve köylerinde ekseriyeti yerli halk teşkil ediyordu. Yalnız erkek nüfusu nazarı itibara alan 1830 sayımına göre *Rodos*'ta 7.420 reâyâyâ mukabil müslüman erkeklerin sayısı 3.095, *İstanköy*'de ise 1.838'e mukabil 1.356 idi¹⁰. V. Cuinet, 1890'da *Rodos*'un nüfus durumunu şöyle kaydetmektedir¹¹ :

20.250	Rum-ortodoks
6.825	Müslüman-Türk
1.513	Yahudi
546	Katolik (İtalyan)
14	Ermeni
<hr/>	
29.148	

1311 (1895) tarihinde ise Sancak itibariyle *Rodos ve 12 Ada*'da nüfus nisbeti şöyle idi¹² :

	İslâm	Rum	Yahudi	Ermeni	Katolik	Yekûn
<i>Rodos</i> Sancağı	6.763	41.383	2.713	2	213	51.074
<i>Sakız</i> Sancağı	4.259	74.065	256	14	—	78.594

Nihayet, işgalden hemen sonra İtalyanlar tarafından yaptırılan bir tesbite göre *Rodos*'ta:

⁹ *Seyahat-nâme*, c. IX, s. 233 vd.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda ilk nüfus sayımı, 1831*, Ankara, 1943, s. 159, 161.

¹¹ Besim Darkot, *Rodos (İslâm Ansiklopedisi)*. Adalardaki Türk nüfusu hakkında diğer kayıtlar için bk. C. Orhonlu, ayn. esr. s. 29-32.

¹² 1311 *Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine mahsus Sal-nâme*'nin sonundaki tablo.

17.246	Ortodoks-rum
6.490	Müslüman-türk
4.290	Yahudi
318	Katolik
<hr/>	
28.344	nüfus bulunuyordu ¹³ .

Hiç şüphe yoktur ki, adaların imtiyazı, buralar halkının elde ettiği veya andlaşma ve kapitülasyonlarla tesbit edilen hukukî birer hak olmayıp, tek taraflı olarak bahşedilen birer müsaade idi. Esâsen Kanunî Süleyman, bu imtiyazları verirken Bizans'tan Saint-Jean Şövalyelerine intikal etmiş bulunan bir sistemi devam ettirmekten ve yerli halkın eski haklarına, geleneklerine saygı göstererek onları Türk idaresine ısındırmaktan başka bir gâye gütmemişti. Ancak, bu lütuf ve âtîfet sâyesinde dillerini, dinlerini, örf ve âdetlerini muhafaza imkânını bularak benliklerini kaybetmiyen adalardaki rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından ve zamanın "Büyük Devletler"i olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Türkiye'ye karşı takip ettikleri siyasetten faydalanarak muhtariyeti suistimale başladılar, arkasından da Yunanistan ile birleşmek emeline koyuldular.

1770'de Amiral Orloff kumandasındaki Rus donanması yelkenlerini Hellen rüzgârlarıyla şişirircesine Ege'de görününce diğer adalılar gibi 12 Ada halkından bazıları da bir filo meydana getirerek Çeşme deniz savaşına katılmışlardı¹⁴. Ruslara yapılan bu hizmetin mükâfatı da 1774 *Küçük Kaynarca* andlaşmasıyla ödenmişti. Gerçekten, andlaşmanın 17. maddesi gereğince Osmanlı hükümeti, adalar halkı için genel bir af ilân etmeğe ve hristiyan diyâneti ile din adamlarının faaliyetine aslâ müdahale etmemeğe mecbur bırakılıyor ve böylece Rusya, Osmanlı ülkelerindeki ortodoksların, dolayısıyla 12 Ada halkının hâmisî durumuna yükseliyordu. 1812 *Bükreş* andlaşmasının Sırbistan imtiyazına âit 8. maddesinde de Akdeniz adalarının dahilî muhtariyetlerinden ve *Maktûl* vergi sistemlerinden bahs ediliyordu ki¹⁵, bu

¹³ Gnl. Ameglio'nun 20 Mayıs 1913 tarihli *La Tribuna* gazetesinde yayınlanan telgrafi. bk. Dr. Skevos Georges Zervos, *Rhodes, Capitale du Dodécanèse*, Paris, 1920, s. 308.

¹⁴ S. G. Zervos, Ayn. esr. s. 271.

¹⁵ "... Sırp milleti aleyhinde birveçhile zecr ve taaddî vukubulmamak için, Devlet-i Aliyye rıfkan ve şefakaten bu bâbda lâzım olan esbâb-ı emn ü istimaletlerinin ve gerek Devlet-i Aliyye'nin bazı cezâyir-i Bahr-i Sefîde ve mevakî'-i sâirede olan reâyasının nâil oldukları fevâid misillü millet-i mezkûreye dahi müsaâde ve

suretle bu adaların imtiyazlı durumu ilk defa olarak iki taraflı bir muahede de yer almış oluyordu.

1821'de başlayan *Mora (Yunan)* isyanı çok geçmeden adalara da sirayet etmiş ve başta *Rodos* olmak üzere 12 *Ada* halkı bağımsızlıklarını ilân etmişler, gemilerine de Yunan bayrağı çekmişlerdi. Bununla beraber Osmanlı hükümeti *Rodos*'a kuvvet sevk ederek adayı yeniden itaat altına almağa muvaffak oldu. Ancak, Türklerin *Mora*'da isyanı bastırmakta olduğunu gören İngiltere, Fransa ve Rusya, 16 Kasım 1828 Londra Protokolü ile, *Mora* ve *Kikladlar*'la birlikte *Rodos ve 12 Ada*'yı da geçici olarak kendi himayeleri altına aldıklarını ilân ettiler. Buraların mukadderatını Bâbiâli ile anlaşmak suretiyle "3 Büyükler" tâyin edecekti¹⁶.

1829 Edirne ve onu takibeden Londra andlaşmaları, sınırları belli olmayan bir Yunanistan devleti, hâmilîğini İngiltere'nin, isim babalığını Fransa'nın ve ebeliğini de Rusya'nın yaptığı bir Yunanistan yaratmıştı. Nihayet, bu devleti yaratan zamanın 3 Büyükleri, 3 Şubat 1830 tarihli Londra Protokolü ile de eserlerinin sınırlarını çizerken, henüz türklerin elinde bulunan *Ağrıboz (Eube)*'un yeni Yunan devletine verilmesi karşılığında, 39° kuzey enlemi ile 26° doğu boylamının ötesinde kalan adaların Türkiye'ye iâdesini kararlaştırmışlardı¹⁷. Böylece *Sisam, Sakız, Meis* v.s. ile birlikte 12 *Ada*'dan *Patmos, Leros, Kiliimli (Kalimnos), İlyaki (Tilos), Sömbeki, Astropalya, Kerpe* ve *Kaşot* adaları geri verilmişti. Fakat, 3 devlet 20 Şubat 1830'da, "12 *Ada* halkının zulüm ve şiddete karşı himayesini temin etmek için Babîâli nezdinde nüfûzlarını kullanmağı vazife saydıklarını" ilân etmekten de geri kalmamışlardı¹⁸. Evet, bu nüfûz şekil değıştirerek te olsa,

âsâr-ı şefikane-i âliyesine mazhar olmalarına müsaadebirle anlara kıyasen umûr-ı dahiliyelerinin kendi taraflarından idaresi ve vergilerinin ber-veçh-i maktu' lede't-tahsis kendi yedlerinden kabz ve tesellümü misillu millet-i mezkûrenin taraf-ı Devlet-i Aliyye'den olacak istidâlarını Devlet-i Aliyye, Sırp milleti ile tanzim eyliye." (Bükreş Andlaşmasının 8. maddesi: *Mecmua-i Muâhedât*, c. IV, s. 49 vd.).

¹⁶ Protokolün fransızca metni için bk. Stéphanopoli, ayn. esr. s. 153.

¹⁷ İngiltere, Fransa ve Rusya adına Lieven, Montmorency-Laval ve Aberdeen tarafından imzalanan protokolün 2. maddesi şöyle idi: "Appartiendront également à la Grèce l'île de Négrepont tout antière, avec les îles du Diable et l'île de Skyro, et les îles connues anciennement sous le nome Cyclades, y comprise l'île d'Amorgo, situées entre 38° et 39° de latitude Nord, et de 26° longitude Est, du méridien de Greenwich."

¹⁸ S. G. Zervos, ayn. esr. s. 289.

Rodos ve 12 Ada'nın kesin olarak Yunanistan'a bağlanmasına, 1947 yılına kadar devam edecekti!

Nitekim, II. Mahmud, Yunan isyanı sırasında Osmanlılara sadakatten ayrılmış olan *Nikarya* adası ile *Kilimli*, *Patmos* ve *Leros* adalarının, 1523 fermanından beri sahip oldukları muhtariyeti yâni imtiyazları lâğvedince, başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya harekete geçmişler, neticede pâdişah Cezâir-i Bahr-i Sefîd Valisi vezir Şükrü Paşa'ya gönderdiği 8 eylül 1835 tarihli yeni bir fermanla eski imtiyazları tekrar bahşetmek zorunda kalmıştı¹⁹.

Osmanlı İmparatorluğu, 1867 tarihli Vilâyetler Nizamnâmesi ile yeni bir idarî teşkilât, Vilâyetler teşkilâtı kurma yoluna gitmişti. *Rodos ve 12 Ada* da, *Rodos ve İstanköy* diye 2 Sancak'a ayrılıp yeni teşkil edilen Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bağlanmıştı. Ancak bu kararın tatbiki, adalardaki yerli halkın ve onların hâmisi İngiltere'nin muhalefeti yüzünden büyük bir mes'ele teşkil etmişti. 26 Ağustos 1867 de *Sömbeki* adasına bir "Kaymakam" gönderildiği vakit, ada halkı muhtariyetleri ellerinden alınacak korkusu ile bunu razı olmamışlar ve içlerinden bir heyet seçerek Londra'ya göndermişlerdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Stanley'in müdahalesi karşısında Osmanlı hükümeti, Kaymakamı geri çağırılmış ve adaya çıkartılan kuvvetler de tahliye edilmişlerdi²⁰. Bununla beraber Cezair-i Bahr-i Sefîd Valisi Kayserili Ahmed Paşa, Girit isyanı bastırıldıktan sonra 1869'da yeniden teşebbüse girişmiş ve onun azmi, sadrâzam Âli Paşa'nın da İngilizleri oyalamayı bilmesi sâyesinde *Rodos ve 12 Ada*'da Vilâyetler Nizamnâmesi'nin gerektirdiği teşkilât, bu arada da gümrük, mahkeme, zaptiye ve Düyûn-ı Umumiye idareleri kurulabilmişti. Buna rağmen adaların *Maktû* vergi sistemi, yâni malî muhtariyetin bir kısmı kaldırılmamıştı. Ahmed Paşa'dan sonra gelen diğer valiler ve bilhassa 1885'ten sonra tâyin edilen M. Âkif ve Âbidin Paşa'lar hükümetçe alınan kararların tatbikatında büyük bir titizlik gösterdiler. Meselâ Âkif Paşa, Yunan bayrağı altında seyreden gemilerin Türk bayrağı çekmeleri için 1893'te *Meis* adasına ambargo tatbik etmekten çekinmedi.

¹⁹ Bu Fermana göre, hiç bir makam adalar halkının iç işlerine karışmayacak ve 4 ada halkı seçtikleri mümessillerini *Rodos*'a göndereceklerdi. (Fermanın fransızcaya tercümesi için bk. J. Z. Stéphanopoli, ayn. esr. s. 34 vd).

²⁰ Tafsilat, ayn. esr. 41.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Hükümeti bir hamle daha yaparak bu adalarda Türk idaresini ve damgasını biraz daha yerleştirmek istedi: 1909 Temmuzunda Hükümet, Vali'ye gönderdiği bir telgrafla *Rodos* ve *İstanköy* dışındaki 10 adanın bütün imtiyazlarını lâğvettiğini ilân ve 12 *Ada*'da diğer vilâyetlerdeki idare tarzının aynen tatbik edilmesini emretti. Aynı zamanda, bundan böyle devlet dairelerinde ve mahkemelerde resmî dil de türkçe olacaktı. Askerî kur'a usulünün tatbiki için cemâatlere talimat verildi. *Maktû* verginin sadece arazi vergisine mukabil olduğu, dolayısıyla a'şâr'ın ve askerî hizmetlerden muâfiyet için de başka bir verginin (bedel) tahsil edilmesi gerektiği hakkında Şûray-ı Devlet'ten bir karar bile alındı. Adalar halkı, vergiden kurtulmak için bir taraftan protesto mitingleri tertip ederlerken, diğer taraftan da İstanbul'a temsilciler göndererek eski fermanlarla kendilerine bahş edilmiş olan imtiyazların devamını dilediler. Garip olan, bu konuda kendilerini Cezâir-i Bahr-i Sefîd Valisi Reşid Paşa'nın desteklemesi, hattâ "adaların hukukunu müdafaa için" (!) bizzat İstanbul'a gitmek suretiyle onlara ön-ayak olması idi. Nihayet hükümet, 1910 Nisanı başlarında, durumu mahallinde tesbit ettirinceye kadar alınmış olan kararları tatbik mevkiine koymıyacağını bildirdi ve 17 Kasım 1910'da da, kat'î karar verilmesine intizaren, 12 *Ada*'dan eskiden olduğu gibi tek bir vergi (*Maktû*) alınmasını emretti²¹. Kesin karar verilinceye kadar da 2 yıl geçti ve *Rodos ile 12 Ada* İtalyanların işgâline uğradı.

II — İtalyan İşgâli:

Bilindiği gibi, Trablus-garb ve Bingazi'yi işgâle karar verirken Avrupa büyük devletlerinin muvafakatlerini de sağlamış olan İtalya, 28 Eylül 1911 günü İstanbul'daki elçisi De Martino vasıtasıyla sadrâzan Hakkı Paşa'ya bir ültimatım vererek, işgâl sırasında kendisine mukavemet edilmemesi için mahallî makamlara emir verilmesini talebetmiş ve kabul edilmesine imkân bulunmayan bu ültima-

²¹ Osmanlı Meclis-i Vükelâsı, adalar halkının, imtiyazlarını isbat için gösterdikleri belge kopyalarının asıllarına dair Türk arşivlerinde hiç bir kayda rastlanmadığı için bunların herhangi bir değeri olmadığına, sadece 1835 Fermanının mu-teber olabileceğine karar vermişti. (3 Mart 1910 tarihli karar tercümesi: Stéphanopoli, ayn. esr. s. 169 vd). Ancak, adaların imtiyazlarını korumağa azimli hamarat Vali Reşid Paşa, ada arşivlerinde bunlardan bazılarının asıllarını bulup çıkar-mış, o zaman da Osmanlı Hükümeti, fermanların kutsal ve değiştirilemez şeyler olmadığı cevabını vermişti.

tumun reddi üzerine de Trablus-garb'e kuvvet sevk ederek Türkiye'ye karşı savaşa girmişti. Aynı gün İtalya Dışişleri Bakanı Antonio di San Giuliano, Üçlü İttifak'la bağlı bulunduğu Avusturya-Macaristan ve Almanya'yı olduğu kadar İngiltere, Fransa ve Rusya'yı da teskin edebilmek için, bu devletlerin merkezlerindeki elçilerine gönderdiği bir telgrafla, İtalya'nın, Trablus-garb'teki menfaatlerini korumak için harbe girdiğini, bunun dışında Balkanlar'da *status-quo*'nun korunması ve Avrupa Türkiye'sinin parçalanmaması politikasına sâdik kalacağını bir kere daha belirtmişti²².

Fakat İtalya, Trablus-garb (9 Ekim 1911) ve Bingazi şehirlerini (21 Ekim 1911) zapt etmesine, hattâ 5 Kasım 1911 de Trablus'u kendi topraklarına ilhak ettiğini ilân etmesine rağmen, bu uzak Osmanlı ülkesinde ümit etmediği bir mukavemetle karşılaşınca, harbi *Anadolu* sahillerine, *Ege Denizi*'ne nakletmeği düşünmeğe başlamıştı. Bununla, birbirinden önemli şu "3" gâye tahakkuk ettirilmiş olacaktı:

- 1 — Libya'ya ve özellikle Sirenayka'ya yardım için giden veya gönderilen insan ve malzeme akımını önlemek.
- 2 — Osmanlı hükümetini barışa zorlamak ve Trablus-garb ile Bingazi'yi almak için elde kuvvetli bir koz buldurmak.
- 3 — Anadolu'ya nüfuz etmek için, önemli bir mevki, bir köprübaşı elde etmek.

İtalya'nın harbi *Ege* sahillerine nakletmek niyetinde olduğunu, ilk önce İstanbul'daki Avusturya elçisi Pallavicini, Ekim 1911 ortalarında hükümetine bildirdi. Avusturya Dışişleri Bakanı Aerenthal, bunun Balkanlar'ın *status-quo*'sunda bir değişiklik doğuracağını ve 20.II.1887 tarihli Üçlü İttifak andlaşmasınının 7. maddesiyle tesbit edilmiş bulunan Avusturya menfaatlerine zarar vereceğini belirterek muhalefet etti. Gerçekten de, mezkûr 7. madde şöyle idi: "Her iki hükümet, bir üçüncü devlet tarafından kendilerine teklif edilen ve Balkanlar'da yahut Adriyatik ve Ege'deki Osmanlı adaları ile sahillerinde, *status-quo*'nun değişmesini istihdaf eden değişiklikleri birlikte mütalâa etmeyi taahhüt ederler"²³.

Bu yüzden Aerenthal ile San Giuliano arasında, bu maddenin tefsiri üzerinde uzun bir münakaşa başladı. İtalyan Dışişleri

²² R. Sertoli Salis, ayn. esr. s. 6 vd.

²³ *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, Paris, 1923.

Bakanı, Osmanlı İmparatorluğu'nu barışa zorlamak için, *Ege* denizindeki 2 veya 3 adanın işgal edilmesinin veya *Anadolu* limanlarından herhangi birine çıkartma yapılmasının Üçlü İttifak'a aykırı olmayacağı hususunda ısrar ediyor, hattâ *Rodos* ve etrafındaki adaların, coğrafî mevkileri itibariyle Avrupa'da değil, Asya'da bulduklarını iddia ediyordu.

İtalyan tasavvurundan haberdar edilen Almanya ise, başlangıçta kesin bir tavır takınmamış, sadece savaş alanının genişleyeceği tehlikesine dikkati çekmiş, arkasından da İmparator II. Wilhelm, Türkiye'nin 12 *Ada*'da mühimsenecek bir kuvveti bulunmadığı için, böyle bir işgâlin İtalya'ya hiç bir avantaj sağlamayacağını ilâve etmişti.

Rus Dışişleri Bakanı Neratoff da, İtalyan kamu-oyunun Türkiye'ye karşı fazla tahrik edilmemesi gerektiğini belirtmekle yetinmişti. Bununla beraber İtalya, 7 Kasım 1911'de Petersburg'da bir hamle daha yapmış ve büyük bir mukavemetle karşılaşmamıştı.

Diğer İtilâf devletlerine gelince, Paris'te, Osmanlı hükümeti, İtalya tarafından ileri sürülen barış şartlarını kabul etmediğine göre, İtalya'yı serbest bırakmak yolunda bir düşünce hâkimdi. İngiltere nezdinde ise resmî bir teşebbüs yapılmamıştı. Fakat İngiltere, her zaman olduğu gibi, böyle bir hareketin kendi menfaatlerine zarar vermemesine ehemmiyet atfediyordu ve Dışişleri Bakanı Grey, Avusturya elçisine, halkı grek olan adalardan birinin işgâlinin, büyük devletlerin menfaatlerine aykırı düşeceği kanaatinde olmadığını söylüyordu.

Şu halde, mukavemet sadece ve sadece Avusturya'dan geliyordu. Aerenthal, sırf geçici bir işgâl bahis konusu olsa bile kendi görüşünde ısrar ediyor, harbin başka sahalara yayılması halinde, müslüman dünyasının Avrupa devletlerine karşı ayaklanacaklarından bile bahsediyordu. Bununla beraber Üçlü İttifak andlaşmasının yenilenmesi mes'elesi, Avusturya'nın mukavemetinin kırılması hususunda İtalya'ya bir fırsat hazırladı. Üstelik Aerenthal'ın 17 Şubat 1912'de ölümü ve halefi Kont Berchtold'un, İtalya ile münasebetlerin düzeltilmesine meyletmesi, Avusturya'nın muhalefetini iyice gevşetti ve 1912 Nisanı başlarında Avusturya, işgâlin geçici olması, yâni harbin sonunda Türkiye - İtalya diplomatik münasebetleri tekrar kurulup barış yapıldığında, işgâl altına alınan adaların Türkiye'ye geri verilmesi şartıyla buna razı oldu. Esasen, Rus Dışişleri Bakanı Sazanoff'un İtalyan elçisi Melegari'ye, Türkiye'ye herhangi hayattî bir noktasından bir darbe indirmenin ve böylece Jön Türkler'in gurur-

larını kırmanın şart olduğunu söylemesinden²⁴ sonra bütün hazırlığını görüp Avusturya'nın muvafakat cevabını bekleyen İtalya için, harbi *Ege*'ye nakletmek ve *Rodos* veya civarındaki adalardan birkaçını zaptetmek üzere harekete geçmek, artık bir gün mes'elesi idi.

Osmanlı hükümetine gelince, İttihat-Terakkî iktidarı, 1910'dan itibaren memleketin iktisadî kaynaklarını sömüren Yunan tüccar ve ticaretine karşı bazı ciddî tedbirler almış, İzmir, Mersin, Adana ve Selânik gibi büyük şehirlerde Yunan ticaretine karşı boykot hareketlerine başvurulmuştu. Osmanlı - İtalya harbi başlayınca, bu boykotajdan sızlanan fakat aslında Megalo-İdea'sını gerçekleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmayan Yunanistan ile İtalya arasında Türkiye'ye karşı bir ittifakın yapılacağından bahsedilmeğe başlanmıştı. Bu vaziyette, harbin başlamasından hemen sonra (1 Ekim 1911) iktidara gelmiş olan Küçük Said Paşa hükümeti, Yunanistan ile münasebetleri düzeltmek için 16 Kasım 1911'de, 18 aydan beri devam eden boykotaja son verdiğini ilân etti²⁵.

İtalyan filosu 24 Şubat 1912'de Beyrut'u bombardıman etmiş, böylece savaşı Doğu Akdeniz'e nakletmek niyetinde olduğunu göstermişti. Fakat İtalya Genelkurmayı, adaların işgâline başlamadan evvel *Çanakkale Boğazı* önlerinde bahri bir nümayişe girişmeği, gerekirse mevziî bir saldırıda bulunmayı ve adaların Anadolu ile irtibatlarını kesmeği tercih etmişti.

İtalya'nın yeni harekâta tahsis ettiği kuvvetler 1912 Nisanı başlarında *Astrofalya* adasında toplanırken, bir İtalyan kablo gemisi, *İmroz - Boğaz*, *Limni - Bozcaada* ve *Limni - Selânik* kablolarını kesmişti. Nihayet Amiral Viale komutasındaki 27 parçadan müteşekkil 3 filoluk İtalyan donanması, 18 Nisan 1912 sabahı *Çanakkale Boğazı* önlerinde görünmüş ve *Kumkale - Seddülbahir* hattında harb nizamına geçmiş, fakat *Na'ra*'da bulunan Türk donanmasının boğaz methaline doğru hareketi üzerine, 3 saat süren bombardımandan sonra geriye çekilerek güneye doğru seyrine devam etmişti²⁶.

²⁴ Bu temaslar hakkında tafsilat: R. S. Salis, ayn. esr. s. 9 vdd.

²⁵ Osmanlı ülkelerinde Yunan ticaretine karşı girişilen boykot için bk. Edouard Driault-(Michel Lhéritier), *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours*, c. V (1908-1923), Paris, 1926, s. 55 vdd.

²⁶ Ali Haydar Emir, *1327-1328 Türkiye - İtalya harbi tarih-i bahri*, İstanbul, 1339, s. 230 vd.

Bu hâdise üzerine Osmanlı hükümeti, *Çanakkale Boğazı*'nın, bî-
taraf devletlerin ticaret gemileri de dahil olmak üzere, her türlü ge-
çişe kapalı olduğunu ilân ederek Boğaz methaline mayin döktürdü.
Ancak, başta Fransa ve Rusya'nın bulunduğu Avrupa devletlerinin
itirazları karşısında, bir müddet sonra Boğaz'ı beynelmilel seyrüsefere
açmak zorunda kaldı.

İtalyan donanmasının büyük bir kısmı *Çanakkale Boğazı* önlerinde
görünürken, Visamiral Amero komutasındaki bir dördüncü filo da,
Rodos'u *Anadolu*'ya ve *Kerpe (Karpatos)* üzerinden *Girit*'e bağlayan
telgraf kablolarını kesmiş, 18 Nisan'da *Sisam*'ın merkezi olan *Porto*
Vathy'ye saldırarak bir Türk gambotunu batırmış ve *Marmaris Kör-*
fezi'nin güney doğusundaki *Patera* telgraf-telefon merkezini tahrip
etmiş, bunu da 23 Nisan'da *Çeşme* telgraf merkezinin tahribi takip
etmişti²⁷.

İtalyanların *Boğaz*'a ve arkasından *Sisam*'a saldırmaları, başta
Avusturya olmak üzere Avrupa büyük devletlerinin protestolarına
yol açmıştı. Fransa Başbakanı Poincaré, İtalya'nın, Boğazları zor-
lamağa değil, adalardan bir-kismini işgale çalışmasını tavsiye edi-
yordu. Londra'daki İtalyan elçisi de, İngiliz Başbakanı Nicolson'a,
İzmir'e saldırılmıyacağı hakkında teminat vermek zorunda kalmıştı.
Bu suretle Fransa ve İngiltere'nin doğrudan doğruya *Anadolu*'ya yapı-
lacak bir harekete karşı olduklarını öğrenen İtalyan hükümeti, coğ-
rafî mevkii ve topoğrafik durumu itibariyle müsait olan *Astropalya*
(*Stampalia*) adasının işgâline karar verdi ve Amiral Presbiterio ko-
mutasındaki filotilla, 28 Nisan 1912'de buraya ihraç yaptı. Adanın
merkezi *Livadia*'ya giren İtalyan amirali, yerli rumlar tarafından büyük
bir merasimle karşılandı.

Rodos'a 4 Mayıs sabahı çıkartma yapıldı. Gnl. Ameglio ve
Amiral Viale komutasındaki 6.000 kişilik İtalyan kuvveti, adanın
doğusundaki *Kalitheas*'a ihraç edilmişti. Cezâir-i Bahr-i Sefîd Valisi
Subhi Bey, *Rodos* şehrini terk ederek kaçmış ve adadaki 1.200 kişiden
ibaret Türk garnizonu, müdafaa bakımından daha müsait olan mer-
kezdeki *Psithos*'a doğru çekilmeğe başlamıştı. Bu yüzden Ameglio,
ciddî bir mukavemetle karşılaşmadan kolaylıkla ilerliyerek ertesi 5
Mayıs'ta *Rodos* şehrine girmişti. 7 Mayıs'ta *Lindos* limanında ele ge-
çirilen Vali, İtalya'ya gönderilmiş ve yeni takviye alan Ameglio, 16

²⁷ Gaetano Cicerone, *La terza Colonia Italiana*, s. 387 vd.

Mayıs'ta *Psithos* üzerine yürümüştü. Buradaki Türk kuvvetleri akşama kadar mukavemet ettikten ve 100 kadar zayıat verdikten sonra, başta komutanları olduğu halde teslim olmağa karar vererek, 33 subay ve 950 er teslim olmuşlar, bu kararı red eden bir-kaç yüz kişi de etrafa dağılmışlardı. Böylece İtalyanlar, 1'i subay olmak üzere 9 ölü ve 20 yaralıdan ibaret çok az bir zayıat pahasına *Rodos*'un işgâlini tamamlamışlardı.

Diğer adalara gelince, buralarda zaptiye neferlerinden başka askerî bir kuvvet bulunmadığı için, İtalyanlar birer-ikişer harb gemisi göndermek suretiyle adaları kolaylıkla işgâl altına aldılar. Şöyle ki:

9 Mayıs 1912'de *Herke* (*Harki*),

12 Mayıs 1912'de, *Kerpe* (*Karpathos*), *Kaşot* (*Kasos*), *İncirli* (*Nisyros*), *İlyaki* (*Piskopi*, *Tilos*), *Leros*, *Patmos* ve *Kilimli* (*Kalimnos*),

16 Mayıs 1912'de, *Lipsos*,

19 Mayıs 1912'de, *Sömbeki* (*Symi*), ve nihayet

20 Mayıs 1912'de *İstanköy* (*Kos*, *Coo*) adasının işgâli, ada Kaymakamı ile zaptiyelerin esir alınmasıyla, *Rodos* ve *12 Ada* tamamıyla İtalyanların eline geçmiş oluyordu²⁸.

III — İşgâlin Tepkileri, Yunan Emelleri ve Ouchy Andlaşması :

Osmanlı Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa, *Rodos*'un işgâline karşı ilk tepki olarak, Fransa'nın ve bilhassa Doğu Akdeniz'de menfaati olan İngiltere'nin sükûtundan sızlandı. Bunun bir tesiri görülmeyip diğer adalar da biribiri arkasına işgâl edilince, Osmanlı hükümeti, başta *İstanbul* ve *İzmir* olmak üzere bazı büyük şehirlerde bulunan İtalyanların çıkartılmasına karar verdi ve demiryollarında çalışanlarla rahipler, dul kadınlar müstesa olarak, 2.000 kişilik ilk kafilé 20 Mayıs 1912'de *İzmir*'den sınır dışı edildi.

İtalyan hükümeti, daha *Ege*'deki harekâta girişmeden önce Avrupa büyük devletlerinin açık veya kapalı muvafakatlerini almış olduğu için, bu devletlerden hiç-biri adaların işgâli karşısında hakikî tepkilerini gösteremezdi. Bununla beraber, beklenilmeyen aksülamel gene Avusturya'dan geldi. İtalyanlar *Astropalya* adasını henüz işgâl etmişlerdi ki, Kont Berchtold, bu hareketin, istemiyerek rıza gös-

²⁸ Adaların işgâli hakkında bk. R. S. Salis, ayn. esr. s. 14 vd. ; G. Cicerone, ayn. esr. 390 vd. ; José Brissa, *La guerra Italo - Turca (1911-1912)*, Barcelona, s. 506 vdd.

termiş olduğu mahdut bir-kaç adaya münhasır kalmaması ihtimalinden şikâyet etti ve *Rodos* ile diğer adaların da işgal edilmesi karşısında, bunun, grek kurtuluş hareketini kamçılıyacağına ve yeni ihtilatlar doğuracağına kanaat getirerek, adaların İtalyanlar tarafından tahliyesinden sonra buralarda muhtar bir idare kurulması gerekeceğini beyan ettiği gibi, İtalyan işgâlinin tahdit edilmesi için diğer müttefiki Almanya'yı tazyike başladı.

Bir taraftan Üçlü İttifak'la İtalya'nın müttefiki bulunan, diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğu üzerinde koruyucu rolüyle bir-çok menfaatler elde etmeğe çalışan ve bu itibarla İttihat-Terakkî hükümetlerini destekliyen Almanya, adaların Türkiye'ye geri verilmesinde bazı müşkülâtla karşılaşılacağını saklamamakla beraber, o sıralarda bilhassa Balkanlar'da bir karışıklığın vuku bulmamasına ehemmiyet veriyordu.

Fransa, 10 yıldan beri İtalya'yı istediğini yapmak hususunda serbest bırakmağa söz vermişti. Fakat kendisinin de büyük bir müslüman tebaası vardı ve kendi doğu politikası, bir-çok menfaatleri bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü esasına dayanıyordu. Bu yüzden de, savaş edenler arasına girerek onları ayırması gerekli idi. O da böyle hareket ederek, İtalya ile Türkiye arasında toplanacak barış konferansının sadece Trablus-garb'i ele almasını, *Rodos ve 12 Ada*'nın mukadderatının ise Büyük devletlerce tâyin edilmesini istemeğe koyuldu.

İngiltere de İtalya'ya hizmet etmekten bahtiyardı. Fakat Hindistan kapılarını, müslüman dünyasını tehlikeye düşürmek te istemiyordu. İtalyan işgâlinin uzun zaman devam etmesi, Doğu Akdeniz'de Üçlü İttifak'ın kuvvetlenmesi demektir. Bunun içindir ki Foreign Office, 13 Haziranda, işgâlin İngiltere'nin stratejik menfaatlerine aykırı olduğunu ve bu bölgede ingiliz siyasetinin asırlık temelinin *status-quo*'nun muhafazası olduğunu açıkladı. Aynı zamanda işgâl konusunda İtalya'yı cesaretlendirmiş olan Rusya'dan da şikâyete başlanıldı.

Rusya'ya gelince, Racconigi mutabakatıyla İtalya'ya bağlı olan Çarlık idaresi, Roma hükümetine yardım etmeği arzuluyor, fakat Akdeniz'e çıkmak siyasetinden ve Boğazlardan geçişin serbest olması nokta-i nazarından feragat edemediği ve tehlikeli Şark Mes'elesini şimdilik açmak istemediği için, kendisini iki taraf arasında his ediyordu. *Rodos ve 12 Ada*'nın gelecekte ne olacağını bir Rus mes'elesini değil, bir Avrupa mes'elesini telâkkî eden Dışişleri Bakanı Sazanoff, ada-

ların Türkiye'ye iâdesine, fakat buralara *Girit*'tekine benzer bir muh-tariyet verilmesine taraftar görünüyordu²⁹.

Adaların ne zaman ve ne gibi şartlarla tahliye edileceği hakkında büyük devletlerin başkentlerinde diplomatik temaslar yapılır ve or-taya çeşitli fikirler atılırken İtalya, *Rodos ve 12 Ada*'nın iâdesinin güç olduğunu göstermek için bir taraftan buralardaki yerli halkın Yuna-nistan'a karşı olan hislerini tahrik ediyor, diğer taraftan da işgâlin muvakkat olmayacağına delâlet eden bazı tedbirlere başvuruyordu. İşgâlin ilk günlerinde İtalyan general ve amiralleri, adalar halkına hitaben yayınladıkları beyannâmelerde, mâhiyet itibariyle birbirinden çok farklı, hattâ zıd iki ifade kullanıyorlardı. General Ameglio, 5 Mayıs 1912 tarihli beyannâmesinde şöyle diyordu :

“Rodos adası sâkinleri

Şanlı hâturalar ve medeniyet benzerliğiyle size bağlı olan İtalya, harbin gidişinin bir sonucu olarak, adanızı işgâl ettiğini bildirir.

Majeste Kralımın emirleriyle, İtalya'nın, Osmanlı hükümeti ve ordusu ile savaştığını, fakat mâsum ve silâhsız olan Rodos halkını dost saydığını ve bu hüsnüteveccühünün en büyük örneklerini vermek istediğini ilân, aynı zamanda bu andan itibaren sizin dininize, âdet-lerinize ve an'anelerinize saygı gösterileceğini temin ederek, aranızda sivil ve askerî idareyi deruhte ediyorum.

Bu itibarla hepimizi, silâhlarınızı ve mühimmatınızı teslim etmeğe ve umumî nizamın muhafazasını yardımcı olarak düşmanlarımız lehine herhangi bir harekette bulunmaktan kaçınmağa dâvet ediyorum.

İtalya'nın, medenî âlemde çok iyi bilinen kanunlara ve harb âdetlerine karşı saygısı, bana, size yapılan bu dâveti kabul edeceğinizi ümit ettiriyor.

Aksi halde, bana verilen vazifeyi yerine getirmek için, istemiyerek ve katı-yüreklilikle de olsa enerjik tedbirler almaktan çekinmeyeceğim.

Rodos, 5 Mayıs 1912
İşgâl Kuvvetleri Kumandanı
G. Ameglio”³⁰

²⁹ Adaların İtalyanlar tarafından işgâli karşısında devletlerin durumu ve diplomatik faaliyetler için, o tarihte İtalya Başbakanı bulunan G. Giolitti'nin, *Memorie della mia vita* (Milano, 1922) adlı hatıratı ile, devrin Fransız Başbakanı ve müstakbel Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré'nin *Les Balkans en feu 1912* (Pa-ris, 1926) adlı eserinde geniş bilgi mevcuttur.

³⁰ İtalyanca metin: R. S. Salis, ayn. esr. 15 vd.

Görülüyor ki, bu beyannâmede İtalya'nın *Rodos*'u hâkimiyeti altına aldığına dair herhangi bir ifade mevcut olmayıp, devamlı hükümlerle Türkiye'ye âit olmak üzere müphem bir ihtiyatkârlıkla, işgâl hakkından, geçici bir işgâlden söz ediliyordu. Halbuki diğer adalar halkına hitaben yayınlanan beyannâmelerde ise, Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği, yâni hâkimiyetin İtalya'ya geçtiği belirtiliyor ve halka siyasî muhtariyet bahş ediliyordu. Meselâ, Amiral E. Presbitero tarafından 12 Mayıs 1912'de *Kilimli (Kalimnos)*'de yayınlanan beyannâmede, "Osmanlı hükümetinin hükümlerini tamamiyle sona ermiş olduğu için adanın hiç bir yerinde Türk bayrağı çekilemeyeceği" emr ediliyor ve sivil idare, İtalyanların nezaretinde çalışacak olan mahallin belediye meclisine bırakılıyordu³¹. Nihayet, *Rodos ve 12 Ada*'nın işgâlinin tamamlandığı 20 Mayıs'ta gene Ameglio tarafından neşr olunan ikinci beyannâmede de, Türk kuvvetlerinin uzaklaştırıldığına işaret ve halka, sükûnet ve emniyet kendi işleriyle uğraşmaları tavsiye edildikten sonra, "daima, medeniyetin ve ilerlemenin sembolü olmuş ve bundan böyle de olacak olan *himayemiz* altında emin ve mutmain olarak bir araya geliniz" deniliyordu³². Burada *himâye* (protezione) terimi, umumî mânada kullanılmıştı ve İtalyanların adalarda yerleşmek gâyelerinin ifadesi olduğu kadar, yerli halkın hislerini okşamak gâyesini de taşıyordu. Nitekim GnI. Ameglio *Rodos*'taki mahallî meclise (*Demogerondia*) giderek, "*Rodos*'a çıkarken karşımda 30.000 düşman bulacağımı sanıyordum, halbuki şimdi 30.000 çok samimî dost arasında, Grekler arasında bulunuyorum" diye hitap ediyor ve Metropolit'i ziyaretinde de, "Sizi kat'iyetle temin ederim ki, İtalya'nın muvakkaten işgal ettiği adalarınız, Türk-İtalyan savaşının sonunda muhtar bir idareye sahip olacaklardır. Bunu size, bir asker ve bir hristiyan olarak söylüyorum ve sözlerimi İncil'deki sözler gibi telâkki etmenizi rica ederim" demekten çekinmiyordu³³. Buna rağmen Ameglio, adalarda İtalya'nın hükümlerine delâlet eden bir adım daha atarak, ikinci beyannâmesinden çok geçmeden, 22 Mayıs'ta bir emirname ile Osmanlı Reji (Tekel) idaresine son vererek yerine İtalyan Monopol'unu ikame etmişti.

³¹ 7 madde ihtivâ eden beyannâme metni: J. S. Stéphanopoli, ayn. esr. s. 72 vd.

³² R. S. Salis, ayn. esr. s. 19 vd.

³³ S. G. Zervos, ayn. esr. s. 300

İtalyanların bu iki taraflı hareket tarzları, yerli halkı tahrik edencesine onlara karşı müsamaha göstermeleri, bu adaları almak isteyen Yunanistan'ın emellerine müsait bir zemin hazırladı ve çok geçmeden adalılardan bazıları da Yunanistan'la birleşmek için harekete koyuldular. Adalar halkı, muhtariyet ve işgâlin geçici olduğu vaidlerini kendilerine göre tefsir ederek, *Kilimli (Kalimnos)*'de görüldüğü gibi, özel bir bayrak kabul, ayrı bir idareci tâyin ettiler, hattâ muhtariyet idaresi için Atina'da hususî pullar bile bastırdılar³⁴. 3 Haziran 1912 de, hakikatte mevcut olmayan mevhum bir *12 Ada Komitesi* adına sözde başkan Roussos, Fransız hükümetine telgrafla müracaat ederek, adaların geleceğinin tâyin edilmesi hususunda yardım rica ediyordu. *Rodos ve 12 Ada*'nın grek olduğu ve dolayısıyla Yunanistan'la birleşmesi gerektiği yolunda Atina'da hazırlanan 7 ve 22 Haziran tarihli iki memorandum oradaki elçiliklere tevdi ediliyor, İskenderiye'deki 12 Adalılar adına da buna benzer bir muhtıra açıklanıyordu. Nihayet *Lipsos* ve *Astropalya* adaları müstesna, *Rodos* ve diğer 10 adayı temsil ettiklerini söyleyen 10 kadar dâvetli, Haziran'ın ilk günlerinde *Patmos*'taki Saint-Jean manastırında bir-araya geliyorlardı. Hiç birisi halk tarafından seçilmemiş veya görevlendirilmemiş olan bu delegeler, Yunanistan'ın Rodos Muavin Konsolosu Liatis'in başkanlığında toplanarak, 17 Haziran 1912'de muhtar bir *Ege Devleti*'nin kuruluşunu ve Yunanistan'la birleşmek istediklerini ilân ediyorlardı³⁵. Bunun üzerine Gnl. Ameglio, derhal bu sahte kongreyi dağıtarak bazı delegeleri tevkif ettirdiği gibi, bir müddet için umumî toplantıları da yasak etti. Artık *Rodos ve 12 Ada*'da İtalya'nın yerli halkı tahrik politikası sona ermiş, yerini bir polis rejimi almıştı.

Rodos ve 12 Ada'da bu olaylar cereyan ederken, Türkiye ile İtalya arasında barış için ilk temaslar da başlamıştı. İstanbul'a gönderilmiş olan İtalyan temsilcisi Giuseppe Volpi, 20 Haziran'da, Osmanlı hükümetini o sıralarda 2 mes'elenin, Adaların işgâli ve malî durumun meşgul ettiğine işaretle, "Adaların kaybına türkler pek ehemmiyet vermiyorlar. Fakat bu kayıp, Jön Türkler'in, büyük bir denizci kudret haline gelmek rüyalarının sonu olacaktır" diye yazıyordu. Di-

³⁴ bk. R. S. Salis, ayn. esr. s. 20.

³⁵ 10 maddelik karar metni: S. S. Stéphanopoli, ayn. esr. s. 78 vd. (Burada, Têlos = İlyaki adasının râhip Makarios tarafından temsil edildiği görülmektedir).

ğer taraftan İstanbul'daki Avusturya elçisi Pallavicini de, Haziran sonlarında Osmanlı Hariciye Nâzırı Âsım Bey'e, adalardaki işgâl durumunun uzaması halinde, buraların Türkiye'ye geri verilmesinin güçleşeceğine dikkati çekerek, harbin sona erdirilmesini istemiş, fakat Âsım Bey, İtalyan işgâlinin uzamasından hiç korkmadığı cevabını vermişti !

Böyle olduğu halde, Türkiye ile İtalya arasında barış müzakereleri 12 Temmuz'da *Lozan*'da başladı. Osmanlı hükümeti, bu ilk görüşmelere Şûray-ı Devlet Reisi Said Halim Paşa'yı memur etmiş, İtalya da temsilci olarak G. Volpi ve Guido Fusinato'yu göndermişti. 19 Temmuz'da İtalyan delegeleri, Said Halim Paşa'ya, *Rodos ve 12 Ada* konusunda şu 3 şikkı teklif ettiler :

- a) Adaların İtalyan hâkimiyetine terki,
- b) Muhtariyet verilmesi,
- c) Yerli halka bir takım garantiler tanımak suretiyle Türkiye'ye iâdesi.

Said Halim, bu tekliflere, "Her hal-ü-kârda eğer siz hakikaten adaları elinizde tutmak istiyorsanız tutunuz, fakat bizden muvafakat istemeyiniz; böyle bir müsaadeyi aslâ vermeyeceğiz. Yok, eğer iâde etmek istiyorsanız, bunu şimdiden konuşmak beyhudedir. Bana göre bir Adalar mes'alesi mevcut değildir. Siz, harb işgâli adıyla muvakkaten işgal ettiniz, harb bittiğinde de bırakacaksınız ve oraları bizim kat'î hâkimiyetimize girecek" diye sert bir cevap verdi³⁶.

Osmanlı Hariciye Nâzırı ve murahhasının bu cevaplarından, İtalya'yı ve Yunanistan'ı olduğu kadar diğer Avrupa devletlerini de meşgûl eden bir mes'ele haline gelmiş bulunan *Rodos ve 12 Ada* durumunun İstanbul hükümetince ne kadar küçümsendiği anlaşılmalıdır. Bu sırada Sait Paşa hükümetinin istifası (16 Temmuz 1912) ve yerine kurulan Gâzi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin, Said Halim Paşa'yı geri çağırması üzerine *Lozan*'daki müzakerelere bir süre için ara vermek mecburiyeti hasıl oldu. Nihayet yeni Osmanlı hükümetinin seçtiği, orta-elçilerden Mehmed Nâbi ile Rumbey-oğlu Fahreddin, 12 Ağustos'ta *Lozan* civarındaki *Caux*'ya vardılar ve ertesi 13 Ağustosta görüşmelere tekrar başlandı. İtalya Başbakanı Giolitti, delegelerine, müzakereleri çıkmaza sürüklemelerini, meselâ Adalar'ın mukadderatının tâyini için plebisit yapılmasını teklif

³⁶ R. S. Salis, ayn. esr. 54.

etmelerini bildirmişti. Türk heyeti, savaş haline derhal son vermek için bir *modus vivendi* bulunmasını isteyince, İtalyanlar Afrika'daki Osmanlı kuvvetleriyle Adalardaki İtalyan kuvvetlerinin karşılıklı olarak geri çekilmesini teklif ettiler. Giolitti ise, Türkler Afrika'daki kuvvetlerini çekmeyince, İtalyanların *Rodos ve 12 Ada*'yı tahliye edemeyeceğini bildirdi ve 25 Ağustosta Torino'da toplantıya çağırdığı delegelerine son talimatı verdi. Buna göre, Türkiye tek taraflı olarak adalar halkına bazı imtiyazlar tanımalı ve İtalya'nın beynelmil bir mükellefiyet karşısında kalmaması için, bu imtiyazlar, andlaşma metninde yer almamalıydı³⁷.

Türk ve İtalyan delegeleri, 3 Eylül 1912'de *Caux*'dan *Ouchy*'ye naklettiklerinden, bundan sonra müzakerelere burada devam edildi. Bu arada Balkanlar'da olduğu kadar müttefikler arasında da münasebetler değişiyordu. Fransa Başbakanı Poincaré, İngiltere elçisiyle yaptığı görüşmede, *Rodos ve 12 Ada*'daki işgâl durumunun daimî olmaması için İtalya'yı tazyik etmek hususunda mutabık kalmıştı. Aynı zamanda Fransa, Adalar'a *Sisam* veya *Lübnan*'a benzer bir imtiyaz verilmesini istiyordu. Böylece "Türkiye zevâhiri kurtaracak, Yunanis'tan ilhak ümidini kaybedecek ve Fransa, sulh-sever ve medenî tesirini muhafaza ve inkişaf ettirecekti." Rus Dışişleri Bakanı Sazanoff ta, 24-25 Eylül'de İngiliz meslekdaşı Lord Grey'le yaptığı görüşmede, adaların denizci bir devletin elinde kalmasının muvazeneyi bozacağını belirterek, başa bir hristiyan vali getirmek suretiyle Türkiye'ye iade edilmesi gerektiğinden bahsediyordu³⁸.

Müzakerelerin uzaması ve 8 Ekim'de Karadağ'ın Osmanlı hükümetiyle diplomatik münasebetlerini kesmesi üzerine İtalyanlar, *Ouchy*'deki Türk delegelerine bir ultimatum vererek teklif edilen şartlar dahilinde andlaşmanın imzalanmasını istediler. Diğer taraftan, anlaşmaya varılmadığı takdirde İtalya'nın diğer adaları da işgâl edeceği rivayetleri yayıldı.

Bu vaziyette ve bilhassa Balkanlardaki olayların gittikçe ciddiyet kesbetmesi karşısında Osmanlı hükümeti, İtalyanların tekliflerini kabul etmek zarunda kaldı ve 15-18 Ekim 1912 tarihleri arasında *Ouchy*'deki iki taraf delegeleri, bir gizli anlaşma ile onun eklerini teşkil eden bir

³⁷ Ayn. esr. s. 57.

³⁸ Ayn. esr. s. 61.

barış andlaşmasını ve 3 protokolü imzaladılar. *Ouchy* veya *Lozan* anlaşmaları adıyla anılan bu anlaşmalar şu vesikalardan müteşekkildi :

1 — Gizli anlaşma : 15 Ekim 1912.

İtalya'ya terk edilen *Trablus-garb*'e tâyin edilecek müslüman dinî reisler, Kadı vs. hakkında olup "9" maddeden ibaretti ve 4 Ek'i vardı.

2 — Tek taraflı Protokoller : 17 Ekim 1912.

a) Ferman (Gizli anlaşmanın 1. Eki) : *Trablus-garb*'e muhtariyet verildiğine dâirdi ve Pâdişah tarafından yayınlanacaktı.

b) İrade-i Seniyye (Gizli anlaşmanın 3. Eki) : Ege adaları halkına hitaben Pâdişah tarafından yayınlanacaktı.

c) Genel af emir-nâmesi (Gizli anlaşmanın 2. Eki) : İtalya Kralı tarafından yayınlanacak olup *Trablus-garb* ve *Bingazi*'de genel af ilân edildiği ve buralarda islâm dinine özgürlük tanındığı hakkindaydı.

3 — Barış Andlaşması : 18 Ekim 1912 (Gizli anlaşmanın 4. Eki) :

11 maddeden ibaret bulunan ve imzalandığı gün yürürlüğe girecek olan Barış andlaşmasının 2. maddesi, doğrudan doğruya *Rodos ve 12 Ada*'ya âitti :

"İşbu muahedenin imzası akabinde hükümeteynden her biri, yâni hükümet-i Osmaniye *Trablus-garb* ve *Bingazi*'den ve İtalya hükümeti Adalardenizi'nde taht-ı işgâlinde bulunan adalardan, kendi zâbit ve askerleri ile memûrîn-i mülkiyelerinin celbleri zımnında emir vermeği taahhüd eder.

İtalyan zâbitan ve âsâkiri ile memûrîn-i mülkiyesi taraflarından cezâir-i mezkûrenin fi'len tahliyesi, Osmanlı zâbitân ve âsâkiri ile memûrîn-i mülkiyesi taraflarından *Trablus-garb* ve *Bingazi*'nin tahliyesini müteakib vukubulacaktır." ³⁹

Buna göre, İtalya, *Rodos ve 12 Ada*'yı Türkiye'ye iâde ediyor, fakat bunu kendisi bakımından çok önemli olan bir şarta, *Trablus-garb* ve *Bingazi*'deki bütün Osmanlı askerî kuvvetleri ile sivil memurlarının geri çekilmesi şartına bağlıyordu.

Andlaşmanın 4. maddesinde de zikredilen ve gizli anlaşmanın 3. ekini teşkil eden İrade-i Seniyye'ye gelince, bunda başlıca şu hükümler yer alıyordu ⁴⁰ :

³⁹ Andlaşmanın Türkçe metni için bk. *Düstûr*. Tertib-i sâni, c. VII, s. 8 vd.

⁴⁰ *Ouchy*'de tesbit edilmiş olan Fransızca metin için bk. Mehmed Nâbi-Rumbeyoğlu Fahreddin, *Trablus-garb, Bingâzi ve Cezâir-i isnâ-aşer mes'eleleri*, İstanbul, 1334, s. 16.

“Osmanlı hükümrânlığına tâbi bulunan *Ege Adaları* halkının emniyetini sağlamak gâyesiyle, buralarda idarî ve adlî reformlar uygulanacak, adaletin eşit olarak tevzii, emniyet ve din ve mezheb farkı gözetmeksizin halkın refahı sağlanacaktır.

“Memurlar ve hâkimler, yerli dili bilen mârûf kimseler arasından ve kabiliyetlerine göre tâyin edilecektir.

“Âdi suçlular hâriç olmak üzere, halka tam ve genel bir af bahşedilecektir. Netice itibariyle, hangi sınıftan olursa olsun, hiç kimsenin, savaş süresince ifade ettiği fikirleri, siyasî ve askerî görüş ve faaliyetleri yüzünden şahsına veya malına karşı dâva açılmıyacak, kendileri tâciz edilmeyecek ve bu şekilde tevkif edilmiş veya başka yere nakl edilmiş kimseler derhal serbest bırakılacaktır.”

Ancak, hemen ilâve etmek yerinde olur ki, andlaşmaya rağmen *Rodos ve 12 ada* Türkiye'ye iâde edilmediği için, bu İrade-i Seniyye bir türlü yayınlanamadı ve tabiatıyla tatbiki bahis konusu bile olmadı.

IV — Rodos ve 12 Ada halkında İtalya - Yunanistan anlaşmaları, Sèvres Andlaşması ve Adaların İtalya'ya terki :

Ouchy andlaşmasının 2. maddesine göre, İtalya'nın adalardaki durumu “harb işgâli” halinden çıkıp “rehine olarak işgâl” halini almıştı. Fakat İtalya, *Trablus-garb*'teki Türk kuvvetlerinin tamamen çekilmediği bahanesiyle *Rodos ve 12 Ada*'yı henüz iâde etmeden Balkan Harbi patlak vermiş ve Yunanistan, *Nikarya* (17 Kasım 1912), *Midilli* (20 Aralık) ve *Sakız* adalarını ele geçirdiği gibi, 13/14 Mart 1913 gecesi *Meis*'te başlayan bir isyan hareketinden faydalanarak buraya da kuvvet sevk etmek suretiyle adayı hâkimiyeti altına almıştı. Bu yüzden ki, Yunanistan'ın adalar üzerindeki iddiası, Balkan savaşına son vermek için Londra'da başlayan müzakerelerde *Ege Adaları*'nın hep birlikte mütalâa edilmesi gerektiği ve bu adaların, Büyük devletlerin nezaretinde tarafsızlaştırılması görüşünü doğurdu. Bu da, İtalya'nın, adaların tahliyesini geciktirmesi, hattâ adalar karşılığında kendisine başka menfaatler sağlanmasını istemesi için güzel bir fırsat oldu. Esâsen *Ouchy* andlaşması ile Türkiye ile İtalya arasında savaş durumu sona ermiş ve dostane münasebetler başlamıştı. O kadar ki, Çatalca muharebeleri başladığında, Bulgarların İstanbul'u ele geçirmeleri ihtimaline karşı 17/18 Kasım 1912 gecesi Osmanlı başkentine çı-

kartılan 2.250 kişilik Alman, Fransız, İngiliz, Rus, Amerikalı ve Avusturyalılardan mürekkep kuvvet arasında, 100 İtalyan subay ve eri de bulunuyordu ⁴¹.

Bulgaristan ile Türkiye arasında imzalanan *Çatalca Mütarekesi* (3 Aralık 1912)'nden sonra Londra'da biri, Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan devletleri arasında "Barış", diğeri de İngiltere Dışişleri Bakanı Grey'in başkanlığında, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya elçilerinin katıldığı ve adına "Büyük Elçiler Konferansı" denilen iki ayrı konferans tertip edilmişti. 16 Aralık 1912'de açılan Barış Konferansına, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın istifasından (29 Ekim 1912) sonra işbaşına gelmiş olan Kâmil Paşa hükümeti, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşid, Bahriye Nazır Vekili Salih Paşa ve Berlin elçisi Osman Nizamî Paşa'dan müteşekkil bir heyet göndermiş, buna mukabil Yunanistan, bizzat Venizelos'un başkanlığında, aralarında Paris Hukuk Fakültesi Devletler Hukuku Profesörü Politis'in de bulunduğu kalabalık bir heyet ve aşırı taleplerle katılmıştı.

Barış Konferansının 23 Aralık 1912 tarihli toplantısında Balkan devletleri temsilcileri, kendi aralarında kararlaştırmış oldukları barış şartlarını bildirdiler ki bunun 2. maddesi "*Ege Adaları'nın terki*" ne âitti. Bu teklife karşılık Osmanlı murahhasları 28 Aralık'ta, *Ege Adaları'nın Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu için başkasına verilemeyeceğini* belirttiler. Buna rağmen bu Osmanlı görüşü, 1 Ocak 1913 toplantısında, "Adalarla ilgili mes'elelerin gerekirse Büyük Devletlerle birlikte incelenebileceği" şeklinde değiştirildiğinden, *Ege Adaları* mes'alesi Büyük Elçiler Konferansı'na havale edildi.

Elçiler Konferansı, 2 Ocak 1913'te Adalar işini ele aldı. Fakat büyük devletler arasında bu konuda bir görüş-birliği mevcut değildi. İngiltere'nin ana düşüncesi, İtalyanları adalardan çıkarmak, Fransa'nınki ise *Rodos ve 12 Ada'yı* İtalyanlardan alıp Yunanistan'a vermek idi. Üstelik Fransa, *Rodos ve 12 Ada*'dan başka, *Girit* dahil, türklerin elindeki bütün adaların Yunanistan'a, bu arada sadece *Taşoz*'un Bulgaristan'a verilmesini istiyordu. Ancak, *Sakız* ve *Midilli* gibi Anadolu'ya çok yakın bir-iki adanın, Yunanistan'ın kabul etmesi şartıyla Türkiye'ye bırakılmasına taraftardı ⁴². Rusya ise, Boğazlar'a

⁴¹ Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. II, Ks. 2, s. 124.

⁴² E. Driault, ayn. esr. s. 87.

yakın adalarla ilgileniyor ve *İmroz, Bozcaada, Limni ve Semadirek*'in Türkiye'ye bırakılmasını menfaatlerine daha uygun görüyordu. Devletler arasındaki bu anlaşmazlıktan faydalanan İtalya, *Rodos ve 12 Ada*'nın iâdesini, Arnavutluk güney sınırının tesbiti mes'elesine bağlamağa muvaffak oldu⁴³. Filhakika o, bir taraftan işgâli altındaki adaları Yunanistan'a vereceğini söyliyerek Arnavutluk sınırının dilediği şekilde tesbitine çalışıyor, diğer taraftan da, Türkiye'ye iâde edeceğim diye, *Bingazi*'de Sünûsilerin mukavemetini kırmağa çalışıyor; fakat esasta, bazı bahanelerle işgâli uzatıyordu.

Londra'da Saint-James'te toplanan Barış Konferansı, 29 Ocak'ta Balkan devletlerinin çekilmesiyle inkıtaa uğramış ve 3 Şubat 1913'te Balkan Savaşı'nın ikinci devresi başlamıştı. Büyük Elçiler Konferansı da, *Ege Adaları* ve bu arada *Rodos ve 12 Ada* mes'elesini kesin bir sonuca bağlamadan 11 Mayıs 1913'te yaz tatiline girmişti. Son olarak üzerinde en çok uyuşulan hal tarzı, *Rodos ve 12 Ada*'nın mukadderatının, *Ouchy* andlaşmasının 2. maddesi hükümleri yerine getirildikten, yâni *Trablus-garb* ve *Bingazi*'deki Osmanlı askerî kuvvetleri ile sivil memurları tamamiyle geri çekildikten sonra, 6 Büyük Devlet'çe birlikte kararlaştırılması idi. Bu da İtalya için bir başarı idi. Zirâ mes'ele, kendi muvafakati olmadan halledilemeyecek demekti.

Türkiye'ye gelince, hükümet *Rodos ve 12 Ada*'ya pek ehemmiyet vermiyor, daha çok Yunanistan'ın işgâl ettiği *Nikarya, Sakız, Midilli* adalarını geri almağa çalışıyordu. *Rodos*'tan geçen Sadrâzam Kâmil Paşa, buradaki Fransız Konsolosuna, İtalyanların işgâlinde bulunan adaları iâde edecekleri kanaatinde olduğunu söylüyordu⁴⁴. Fakat Osmanlı hükümeti, İngiltere'de inşa edilmekte olan 2 harb gemisini alıp donanmasını kuvvetlendirmeden önce, *Rodos ve 12 Ada*'nın boşaltılması hususunda acele etmemekte, bu adaların da Yunanistan'ın eline geçmesinden korkmakta idi. O kadar ki, İttihat-Terakkî üyesi Karasu Efendi, Roma'ya yaptığı seyahette, İtalyan hükümetinden, Osmanlıların elinde bulunan diğer adaların da Yunanistan tarafından işgâline mâni olmak için, *Ege Denizi*'ne bir-kaç İtalyan harb gemisinin gönderilmesini istiyordu⁴⁵.

⁴³ Balkan harbinde Sırların Arnavutluğa girmelerini menfaatlerine aykırı bulan İtalya ile Avusturya, 31 Aralık 1912'de, bağımsız bir Arnavutluk devleti kurmak hususunda mutabakata varmışlardı.

⁴⁴ E. Driault, ayn. esr. s. 107.

⁴⁵ R. S. Salis s. 145.

Bu arada, *Rodos ve 12 Ada*'da Yunanistan lehine bazı hareketler de görülüyordu. Adalar halkı, 18 Aralık 1912'den itibaren *Ouchy* andlaşmasını protesto etmeğe koyulmuşlar ve *İstanköy* rumları, 20 Aralık'ta yayınladıkları bir beyannâme ile, muhtariyet verilse bile Türk idaresine dönmiyeceklerini belirterek, Yunanistan'la birleşmek emelinde olduklarını açıklamışlardı. Londra Barış Konferansı akamete uğradıktan sonra da, *Kilimli (Kalimnos)* halkı 25 Şubat 1913'te Yunanistan ile birleştiklerini ilân etmişlerdi. Bütün bu hareketlerden azamî şekilde faydalanmak isteyen Yunan Başbakanı Venizelos ile Dışişleri Bakanı Coromilas, bütün *Ege Adaları*'nın Yunanistan'a verilmesinin, bizzat Türkiye'nin menfaatlerine bile uygun olduğunu söylüyorlardı⁴⁶. Aynı zamanda Yunanistan, kendisinin hazırladığı bir ayaklanmayı bahane ederek *Meis* adasını da ele geçirmişti⁴⁷.

6 Büyük Devlet'in uzun müzakerelerden sonra üzerinde mutabık kaldıkları (20 Mart 1913) barışa esas olacak şartların, Osmanlı hükümeti (5 Nisan) ve Balkan Devletlerince de kabul edilmesinden (21 Nisan) sonra, 30 Mayıs 1913'te Türkiye, Balkan Devletleri ve İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın bulunduğu 6 Büyük Devlet arasında Londra'da bir "Barış-öncesi Andlaşması" (Mukaddemat-ı Sulhiye Muahedesi) imzalandı. Bu andlaşmanın 5. maddesi ile, *Girit* hariç, *Ege Adaları*'nın geleceği üzerinde karar vermek hakkı Büyük Devletler'e bırakılıyordu. Türkiye, *Sakız* ve *Midilli*'yi geri almak için *Rodos ve 12 Ada*'dan bir kısmını, hattâ bunların hepsini Yunanistan'a vermeğe razı görünüyordu. Nitekim Cemal Paşa, ya-

⁴⁶ Ayn. esr. s. 96 vd.

⁴⁷ Lakerdis adındaki bir Giritlinin ön-ayak olmasıyla 13/14 Mart 1913 gecesi Osmanlı idaresine karşı isyan eden *Meis* halkı, ada Kaymakamı Lutfi Bey ile diğer memur ve zaptiyeleri tevkif ederek idareyi ele almışlar ve bir geçici ihtilâl komitesi kurarak Türk bayrağı yerine Yunan bayrağını çekmişlerdi. Bu isyan, Anadolu sahillerine yakın adaların Türkiye'ye bırakılması hususunda Londra konferansında ortaya atılan görüşe karşı bir Yunan tepkisi olarak hazırlanmıştı. Osmanlı Hükümeti, içinde bulunduğu durumdan dolayı adaya müdahale edip âsileri tedip edememiş, İtalya ise, *Meis*'in Yunanistan'ın eline geçmesini kendi menfaatlerine bir tecavüz telâkki edeceğini açıklamıştı. Böylece İtalya, Birinci Sünya Savaşından sonra işgal edeceği *Meis* için ilk adımını atarken, Giritli Yunan Başbakanı Venizelos, sözde Yunan bayrağını indirmek ve adada Türk hâkimiyetini tekrar tesis etmek için *Meis*'e bir miktar kuvvet sevk etmiş ve İhtilâl Komitesinin zevâhiri kurtarmak için yaptığı bir muhalefete rağmen bu kuvvetler adaya yerleşmişlerdi (Tafsilât : S. Salis, ayn. esr. s. 102 vd.).

bancı bir prens veya valinin idaresine tevdi edilmek şartıyla *Sakız, Midilli, Rodos, Herke, İncirli, İstanköy, Kilimli, Leros* ve *Lipsos* adaları Türkiye'ye bırakıldığı takdirde, *Semadirek* ile *12 Ada*'dan geride kalanların Yunanistan'a verilebileceğini söylerken⁴⁸, Berlin'deki Osmanlı elçisi Muhtar Paşa, *Sakız* ve *Midilli* karşılığında *Rodos ve 12 Ada*'nın tamamıyla Yunanistan'a verilmesine razı olunacağını açıklıyordu⁴⁹. Buna karşılık, Yunanistan, *İmroz* ve *Bozcaada* dışında bütün *Ege Adaları* kendisine verildiği takdirde, *Rodos ve 12 Ada*'nın Türk hâkimiyetinde tarafsızlaştırılmasına razı olmuştu. İşte Büyük Devletler, *Ege Adaları* hakkındaki kararlarını bu hava içinde verdiler. Tabiatıyla İtalya, *Rodos ve 12 Ada*'yı *Ouchy* andlaşması gereğince Türkiye'ye iade etmeğe hazır olduğunu bildirerek, bu adaların karar dışında tutulmasını sağlamıştı. Gerçekten, 6 Büyükler, 14 Şubat 1914 te, sadece *İmroz, Bozcaada* ve *Meis*'i Türkiye'ye bırakıyor, *Sakız, Midilli, Nikarya* ve diğer adaları Yunanistan'a veriyorlardı. İtalyan işgâlindeki *Rodos ve 12 Ada* bahis konusu bile edilmemişti.⁵⁰

Bu karara müphem bir dille itiraz eden Osmanlı hükümeti, *12 Ada*'yı *Sakız* ve *Midilli* ile değiştiremeyeceğini artık kat'i olarak anlamış ve bir Yunan istilâsı ihtimaline karşılık bu adaların İtalyan işgâlinde kalmasını tercih etmeğe başlamıştı. Sadrâzam, 26 Mayıs 1914'de Fransa elçisine "Bu, *Rodos ve 12 Ada*'ya bir gün tekrar sahip olmamız için tek şanstır" diyordu⁵¹.

Osmanlı devlet ricâli bu şansa bel bağlamış görünürlerken Birinci Cihan Harbi başlamış bulunuyordu. Harbin başlangıcında, 1 Ağustos 1914'te bîtaraflığını ilân etmiş olan İtalya, istikbalde *Rodos ve 12 Ada*'ya sahip olmak için el altından bazı teşebbüslere girişmekten de geri kalmadı. Dışişleri Bakanı San Giuliano, Eylül sonlarında, Petersburg'daki elçisine gönderdiği bir talimatta, İtalya'nın ileride harbe girecek olursa Avusturya'ya karşı cephe alacağını ve Balkanlar'daki *status-quo* değiştiğinde *Rodos ve 12 Ada*'nın kesin surette İtalyanlarda kalması gerektiğini bildirmiş ve Rus hükümeti nezdinde teşebbüse geçmesini istemişti. İtalya'nın bu arzusuna en çok muhalefet eden İngiltere'nin, 4 Kasım 1914'de *Kıbrıs*'ı kendi topraklarına

⁴⁸ Ayn. esr. s. 173.

⁴⁹ Ayn. esr. s. 142.

⁵⁰ Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ks. 3, s. 246 vd.

⁵¹ R. S. Salis, ayn. esr. s. 183.

ilhak ettiğini ilân etmesi, Roma hükümeti için yeni bir fırsat oldu. Gerçekten de, yeni İtalyan Dışişleri Bakanı Sonnino'nun gayretleri sonucunda Grey, 25 Ocak 1915'te Atina'daki elçisine, Yunanistan'a Rodos'un veya İtalyan işgâlindeki adaların değil, başka yerlerin verilmesinin daha doğru olacağını bildiriyordu⁵². Böylelikle istikbale âit bazı vaidler elde etmeğe muvaffak olan İtalya, İtilâf Devletleri safinda harbe girmek için tekliflerini resmen ortaya attı. 16 Şubat 1915 te İngiltere'ye verilen 9 maddelik bir muhtıranın 8. maddesi *Rodos ve 12 Ada*'nın kendisinde bırakılmasına, 9. maddesi de *Antalya* bölgesine âitti. Uzun süren tereddüt ve müzakerelerden sonra nihayet 26 Nisan 1915'te İngiltere - Fransa - Rusya ve İtalya arasında *Londra Andlaşması* imzalandı. Bu andlaşmanın 8. maddesinde, "İtalya, hâlen işgâli altında bulunan *Rodos ve 12 Ada*'nın hükümranlık hakkını muhafaza edecek" deniliyor, 9. maddesinde de, Osmanlı İmparatorluğunun taksimi halinde İtalya'ya *Antalya* bölgesinde "uygun bir hisse" vâdediliyordu⁵³. Böylece Osmanlı İmparatorluğu aleyhindeki şartlarını İtilâf Devletlerine kabul ettiren İtalya, 1915 Mayıs'ında önce Avusturya - Macaristan'a ve 20/21 Ağustos'ta da Osmanlılara karşı savaşa girdi ve 22 Ağustos 1915'te, *Ouchy* andlaşmasının kendisine yüklediği mecburiyetleri fesh ettiğini, yâni *Rodos ve 12 Ada*'dan çekilmeceğini ilân etti. Bu suretle İtalyan işgâlinin "rehine olarak elde bulundurma" diye tavsif edilen ikinci devresi de sona ermiş oluyordu.

Diğer taraftan *Meis* adasında başgösteren yeni bir ayaklanma, Fransa'nın, Yunanistan'ın hâkimiyetinde bulunan bu adaya kuvvet sevketmesine yol açmıştı. 1913 Mart'ında *Meis*'te geçici olarak kurulmuş olan Yunan idaresi, eski mahallî cemaati (*Demogerondia*) tekrar iş başına getirmiş olmakla beraber, Yunan komiserleri iç-işlere müdahale ettiklerinden adada sükûn sağlanamamıştı. Neticede *Meis* halkı 17 Aralık 1915'te Yunan Komiseri Ulisse Horolagas'a karşı ayaklanarak ortodoks papazının başkanlığında 12 kişilik yeni bir idare heyeti kurmuşlardı. İsyanın elebaşısı 1912'de Türk idaresine karşı ayaklanmış olan ve *Rodos*'taki Fransız Konsolosu ile işbirliği yapan Lakerdis idi. Nitekim o, Fransız amirali Moreau'ya adadaki du-

⁵² Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, Londra, 1938, c. II, s. 1211.

⁵³ Andlaşmanın İtalya'ya âit 8-12. maddeleri için bk. Amedeo Giannini, *Documenti per la storia della pace Orientale* (1915-1932), Roma, 1933, s. 7.

ruma müdahale etmesi için haber göndermişti. Yunanistan *Meis*'te hâkimiyetini tekrar tesis etmek için bir gemi gönderirken, adada bir telsiz istasyonu kurmak için bahane arayan Fransa, derhal harekete geçmiş ve Amiral Moreau, 30 Aralık 1915'te *Meis*'te idareyi ele almıştı⁵⁴.

Bilhassa İngiltere ve Fransa'nın hem İtalya'yı hem de Yunanistan'ı memnun etmek için iki taraflı bir siyaset takip etmeleri, her iki devlete bol bol vaidlerde bulunmaları, Birinci Cihan Harbi süresince *Rodos ve 12 Ada* mes'elesinde İtalya ile Yunanistan arasında daimî bir çekişmeye sebep oldu. Üstelik son hâdiseler dolayısıyla buna bir de *Meis* üzerindeki karşılıklı emel ve iddialar da eklenmişti. İtalyan Dışişleri Bakanlığı, 1916 Kasım'ı ortalarında, Petersburg'daki elçisine, *Anadolu*'dan İtalya'ya verilecek yerler arasında *Meis* adasının da bulunacağını Rus hükümetine bildirmesi yolunda talimat vermek suretiyle *Meis*'i de almak için ilk çıkışını yapıyordu⁵⁵. Buna mukabil, Kral Kostantin'le mücadele için Selânik'te geçici bir hükümet kurmuş olan Venizelos, 1917 Ocak'ında Roma'ya bir temsilci göndererek şu teklifte bulunuyordu : İtalya, *Rodos ve 12 Ada*'dan istediği 2 adayı kendi hâkimiyetine alarak diğerlerini Yunanistan'a bırakmalıdır. Fakat Venizelos muvaffak olup Kralı çekilmeğe zorladıktan sonra, daha da aşırı taleplerde bulundu. Muhalefet meb'uslarından Stratos, savaş nasıl sona ererse ersin, Yunanistan'ın "millî hak" larını İtilâfcılardan elde etmeğe çalışacağını açıklıyordu : Bunlar da, *Kuzey Epir, Rodos ve 12 Ada* ile *Kıbrıs* idi. Bizzat Venizelos ta, 24 Mayıs 1918'de İtalyan elçisine, sulh konferansında *Rodos ve 12 Ada*'yı istiyeceğini, eğer İtalya buna karşı koyacak olursa, milletlerin kendi mukadderatlarına kendilerinin sahip olmaları hususundaki İtilâf prensibi karşısında dâvayı kaybedeceğini söylüyordu⁵⁶.

Amerika Birleşik Devletleri de gittikçe Yunanistan'a meylediyordu. Filhakika barış esaslarını hazırlamağa memur edilen Amerikalı R. Lansing'in, Avrupa'nın gelecekteki hudutları için hazırladığı 21 Eylül 1918 tarihli muhtıranın 14. maddesinde, "Yunanistan'ın, *Ege* denizinde önemli bir kısım arazi ile, halkı yunanlı olan *Anadolu* sahillerindeki bütün adaları" mutlaka alması gerektiği söyleniyor ve

⁵⁴ R. S. Salis, ayn. esr. 222 vd.

⁵⁵ Ayn. esr. s. 226.

⁵⁶ Ayn. esr. s. 231 vd.

üstelik *Anadolu*'da bazı limanlar ile bir kısım toprakların da verilebileceği belirtiliyordu⁵⁷. Gene barış müzakereleri hakkında A. B. D. Dışişleri Bakanlığına çekilen 29 Ekim 1918 tarihli telgrafta da, *Rodos ve 12 Ada* mes'elesinde İtalyan - Yunan anlaşmazlığına işaretlerle, Yunanistan lehine bir hal çaresi bulunması isteniyordu⁵⁸.

1918 Aralık'ında Paris'te toplanan ve 18 Ocak 1919'da çalışmalarına başlayan Barış Konferansı'nda durum Yunanistan lehine görünüyordu. Nitekim, Venizelos, 30 Aralık'ta verdiği muhturada, *İstanbul ve İzmir* bölgesinden başka *Rodos ve 12 Ada* ile birlikte bütün *Ege Adaları*'nı istiyordu. Yunanistan'da kurulmuş olan "12 Ada Cemiyeti" de Paris'e delegeler göndererek kesif bir faaliyete girişmişti. Bunlar, Wilson prensipleri dahilinde, adalar halkının kendi mukadderatlarına sahip olmalarını isterlerken, İtalyan Bakanlarından biri de aynı prensibe taraftar çıkmıştı. Askerî Emekliler ve Malûller Bakanı Bissolati, kabineden istifa ederek, İtalya'nın, halkı grek olan *12 Ada*'yı Yunanistan'a takdim ederek "emin bir dost" kazanmasını teklif etmeğe başlamıştı⁵⁹. Nihayet, A. B. D. delegelerinin hazırladığı 12 Ocak tarihli projeye göre (4. paragraf), *Rodos ve 12 Ada* Yunanistan'a verilecekti. Bütün bunlardan cesaret alan Venizelos, 3 Şubat 1919'da "10'lar Konseyi"nde taleplerini tekrarlıyarak bütün *Ege Adaları*'nı istedi. Yunan talepleri, Lloyd George'un teklifi üzerine, A. B. D., İngiltere, Fransa ve İtalyan delegelerinden müteşekkil 8 kişilik bir komisyona havale edildi ve bu komisyon, 6 Mart 1919'da, İtalyan işgâlindekiler hariç, *Meis* de dahil olmak üzere bütün *Ege Adaları*'nın Yunanistan'a verilmesi kararına vardı. A. B. D. delegeleri *Rodos ve 12 Ada*'nın da Yunanistan'a bırakılmasına taraftar oldukları halde, İngiliz ve Fransız mümessilleri mes'elenin komisyonda müzakere edilmesini tercih etmişlerdi.

Paris'te vaziyet İtalya'nın aleyhine, Yunanistan'ın lehine geliyordu. İtalya, Adriatik mes'elesinde A. B. D. nin muhalefeti yüzünden 24 Nisan'da "4'ler Konseyi"nden çekilince Lloyd George, 5 Mayıs'ta *Rodos ve 12 Ada*'nın da Yunanistan'a verilmesini açıkça teklif etmiş, bunun üzerine 3 Büyükle, 14 Mayıs 1919'da Asya'daki Os-

⁵⁷ R. Lansing, *The Peace Negotiations*, Boston-Newyork, 1921, s. 192-197.

⁵⁸ Tafsîlât için: D. H. Miller, *My Diary at the Conference of Paris, with Documents*, New York, 1926, c. II, Vsk. 12.

⁵⁹ R. S. Salis, ayn. esr. s. 244.

manlı topraklarını paylaştırırken, *Rodos ve 12 Ada*'yı, *Meis* te dahil olmak üzere Yunanistan'a vermişlerdi.

Bu durum karşısında İtalya hükümeti, işgâli altında bulunan *Rodos ve 12 Ada*'dan hiç olmazsa bir kaçını kurtarabilmek için doğrudan doğruya Yunanistan ile anlaşma yollarını aramağa başladı. Haziran'da İtalya Dışişleri Bakanlığına tâyin edilen Tomaso Tittoni, Paris Barış Konferansı'na döndüğünde Venizelos ile temasa geçti ve 29 Temmuz 1919'da Paris'te bir anlaşma imzalamaya muvaffak oldu. *Tittoni - Venizelos Mutabakatı* diye anılan 8 maddelik bu gizli anlaşmanın⁶⁰ 5. maddesi ile İtalya, *Ege*'de işgâli altında bulunan adaların hükümlerini Yunanistan'a bırakıyordu. Yalnız *Rodos* adası İtalyan hâkimiyetinde kalacak ve İtalya, barış konferansının bu adalar hakkında kesin karar vermesini takibeden 2 ay zarfında *Rodos*'a geniş bir muhtariyet tanıyacaktı. Yunanistan da, kendisine devredilecek adalarda İtalya'nın, yol, liman, okul v.s. inşası için sarf etmiş olduğu parayı tazmin edecekti. Bununla beraber, 7. madde gereğince İtalya, *Anadolu*'da memnuniyet verici bir durum elde edemediği takdirde, bu mutabakattan feragat edebileceği gibi, Yunanistan da, 4. maddede zikredilen *Trakya*, *Güney Arnavutluk* ve *Anadolu* hakkındaki isteklerinde tatmin edilmezse aynı serbestiye sahip olacaktı.

Bu anlaşmadan başka, aynı tarihli bir protokolle de İtalya, *Anadolu*'da ve *Balkanlar*da Yunan ve İtalyan istekleri yerine getirildikten sonra, *Rodos* halkına kendi mukadderatlarını tâyin etme hakkını tanıyacağını taahhüt ediyor, ancak böyle bir plebisit için, İngiltere'nin de *Kıbrıs*'ı Yunanistan'a bırakmaya karar vermesi ve plebisitin, barış andlaşmasından 5 yıl sonra yapılmasını şart koşuyordu⁶¹.

Bununla beraber *Tittoni-Venizelos Mutabakatı* hiç bir bakımdan tatbik edilmek şansına nâil olmadı. Zirâ, eskiden beri İtalya'yı *Rodos ve 12 Ada*'dan çıkarmak gâyesini güden İngiltere ve bilhassa devrin İngiliz Başkanı Lloyd George, Osmanlı barışı hazırlanırken *Rodos ve 12 Ada*'yı tamamiyle Yunanistan'a bırakmak için çalıştı ve A. B. D. Senatosu da 17 Mayıs 1920'de, *Kuzey Epir*, *Anadolu* sahilleri (*İzmir - Aydın*) ile birlikte *Rodos ve 12 Ada*'nın Yunanistan'a verilmesini uygun buldu⁶². Bu vaziyette İtalya için, kâğıt üzerinde kalan bu Mutabakatı

⁶⁰ Metin: A. Giannini, ayn. esr. s. 17 vd.

⁶¹ R. S. Salis, ayn. esr. s. 255.

⁶² *Congressional Record*, LIX, s. 7 den naklen R. S. S. Salis, 261.

fesh etmekten başka yol kalmamıştı ve yeni Giolitti Kabinesinde Dışişleri Bakanlığına getirilen Kont Sforza, *Tittoni-Venizelos Mutabakatı*'nın 7. maddesine dayanarak, 22 Temmuz 1920'de Yunan elçiliğine verdiği bir nota ile anlaşmayı fesh ettiğini bildirdi.

Anlaşmanın feshi tabiatıyla Yunanistan'da infîâl uyandırdı. Venizelos, *Rodos ve 12 Ada* İtalya'ya bırakıldığı takdirde, Türkiye için hazırlanan barışı imzalamıyacağını söylüyor, İtalya ise, *Rodos*'ta plebisit yapılacaksa 15 yıl sonra yapılmasını istiyordu. İşte bu hava içinde *Sèvres*'e girildi.

İtilâf Devletleri'nin kendi aralarında hazırlayıp Osmanlı muhahaslarına kabul ettirdikleri 10 Ağustos 1920 *Sèvres Andlaşması*'nın XI. Bölümünün 122. maddesi doğrudan doğruya *Rodos ve 12 Ada*'ya âit olup aynen şöyle idi :

“Türkiye, elyevm İtalya'nın taht-ı işgâlinde bulunan Cezâir-i Bahr-i Sefid adaları, yâni Stampalia, Rodos, Harkit, Kerpe (Scarpanto), Kaşot, Piskopis, İncirli (Nysiros), Kalimnos, Leros, Patmos, Lipsos, Sömbeki (Simi), İstanköy (Coo) adaları ile bu adalara tâbi cezâir-i sagîre ve Kastellorizon (Meis) adası üzerindeki kâffe-i hukuk-ı tasarrufatından İtalya lehine olarak feragat eyler”⁶³.

Bu madde gereğince İtalya, yıllardan beri süre-gelen mücadele ve müzakerelerden büyük bir başarı ile çıkmış, *Rodos ve 12 Ada* ile birlikte Fransız işgâlinde bulunan *Meis* adasını da hâkimiyeti altına almış görünüyordu. Şimdi, *Meis*'in Fransa tarafından İtalya'ya devredilmesi gerekiyordu. Bununla beraber Yunanistan *Rodos ve 12 Ada* üzerindeki iddialarından vaz geçmiş değildi. Üstelik, adalar halkı Yunanistan'a mütemayil bulunuyor ve Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı karşısında *Sèvres* andlaşmasının kolay-kolay tatbik edilmeyeceği anlaşılıyordu. İşte bütün bunları göz-önüne alan İtalya, adalar hususunda Yunanistan ile yeni bir pazarlığa girişmeyi uygun buldu.

Sèvres Muahdesinin imzalandığı aynı gün (10 Ağustos 1920), İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Lelio Bonin ile Venizelos arasında, *Rodos ve Meis* müstesna, *12 Ada*'nın ve onlara tâbi adacıkların hükümranlığını Yunanistan'a devreden yeni bir mutabakata varıldı. *Bonin-Venizelos Mutabakatı* adını taşıyan 10 maddelik bu yeni anlaş-

⁶³ Andlaşmanın Türkçe metni : *Sevr. Devlet-i Aliyye ile Sulh Muahdesi*, 10 Ağustos 1920, Konya, 1336; krş. İtalyanca tercümesi : A. Giannini, ayn. esr. s. 48 vd.

manın⁶⁴ 2. maddesine göre İtalya, 2 ay içinde *Rodos*'a geniş bir muhtariyet verecek ve İngiltere *Kıbrıs*'ı Yunanistan'a terke karar verdiği takdirde ve 15 yıl sonra yapılmak şartıyla *Rodos*'ta plebisiti kabul edecekti. 3. Madde gereğince Yunanistan, İtalya'nın adalarda yaptığı inşaatın masraflarını ödiyecek. 4. madde ile de, Yunanistan'a bırakılan adalardaki Osmanlı teb'ası, *Sèvres*'in yürürlüğe girdiği anda Yunan teb'ası sayılacak, ancak 18 yaşından yukarı olanlar, bir yıl içerisinde Türkiye veya İtalya tâbiyetine girme hakkına sahip olacaklardı.

Bonin-Venizelos Mutabakatı, bir taraftan *Sèvres* andlaşmasına, diğer taraftan da İtalya - İngiltere - Fransa arasındaki anlaşmaya sıkıca bağlıydı. Gerçekten, anlaşmanın 10. maddesinde, tasdiknâmelerin, *Sèvres* tasdiknâmelerinin teâti edildiği vakit Paris'te yapılacağı ve bu Mutabakatın, *Sèvres*'in yürürlüğe girdiği zaman tatbik edileceği tasrih edilmişti.

İtalya, bu Mutabakata dayanarak *Rodos*'ta bir İtalyan Belediye Reisinin başkanlığında ve dört cemaatten (Türk, Grek, Lâtin, Yahudi) birer müşâvirin bulunduğu mahallî bir idare kurdu ve 23 Eylûl'de de adalardaki idarenin adını "Rodos ve Meis İdaresi" olarak değiştirdi. *Sèvres* andlaşmasının tasdik edilmemesi ve Yunanistan'da Venizelos'un devrilmesi İtalya'ya, bu Mutabakatı tatbik etmeyip adalarda kalma imkânını verdi. Türk Millî Mücadelesi karşısında *Sèvres*'i tâdil etmek için 1921 Şubat'ında Londra'da toplanan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir hey'etle katıldığı Konferansta İtalya, Fransa ile bir anlaşma yaparak (1 Mart 1921) *Meis*'i de almağa muvaffak oldu. Fakat bu devir, "hükümrânlık" adıyla değil, sadece *Mondros Mütarekesi* hükümleri dahilinde bir devir idi⁶⁵. Artık *Sèvres* andlaşmasının tatbik edilemeyeceğine kesin surette kanaat getiren İtalya, çok geçmeden adalardaki idaresine "Rodos, Meis ve işgâl altında bulunan diğer 12 Adalar idaresi" unvânını verdi (20 Kasım 1921).

Yunanistan'ın Anadolu'da mağlûp olması ve *Mudanya Mütarekesi*'nin (11 Ekim 1922) imzasıyla, *Sèvres* Andlaşması ve ona bağlı olan

⁶⁴ Metin için bk. A. Giannini, ayn. esr. s. 164-166.

⁶⁵ R. S. Salis, ayn. esr. s. 286 vd. Londra Konferansında 12 Ada temsilcileri, Yunanistan'la birleşme arzularını tekrarlamışlar, fakat Lloyd George, adaların *Sèvres* hükümlerince devri için evvelâ Fransa'nın *Meis*'i İtalya'ya vermesi gerektiğini ileri sürmüştü.

Bonin-Venizelos Anlaşması kendiliğinden düşüyordu. Buna rağmen şekli de olsa bir fesih gerekiyordu ve yeni Bononi Kabinesinde Dışişleri Bakanı olan Schanzer, 8 Ekim 1922'de Roma'daki Yunanistan elçisi Metaxas'a, İtalya'nın, *Bonin-Venizelos Mutabakatı*'nı fesh edilmiş telâkkî ettiğini bildirdi. Ancak İtalyan Bakanı, İtalya'nın, adaları Yunanistan'a devrettiği takdirde Türklerin intikamına mâruz kalacaklarını ve şimdi bu adaların "İtalya himâyesinde" bulunduğunu da ilâve etmişti⁶⁶.

V — Lozan Andlaşması ve Meis Adası Mes'elesi :

Lozan'da barış görüşmeleri başlamadan, İtalya'da Faşistler ve Mussolini iktidara gelmiş bulunuyordu. Mussolini, konferans açılmadan evvel İsviçre'ye giderek Lord Curzon ve R. Poincaré ile görüşmüş ve *Sèvres* Andlaşmasıyla İtalya'ya verilmiş bulunan *Rodos*, *12 Ada* ve *Meis*'i elden çıkarmamak için zemin hazırlamağa çalışmıştı.

21 Kasım 1922'de *Lozan* müzakereleri açıldığı vakit durum şöyle idi : *Rodos*, *12 Ada* ve *Meis*'i İtalya'ya bırakan *Sèvres* Andlaşması tasdik edilip yürürlüğe girmemiş, hattâ İtalya hükümeti, *Sèvres*'e bağlı olan *Bonin-Venizelos Mutabakatı*'nı fesh etmişti. Ancak, ortada fi'li bir durum da vardı ve bütün bu adalar İtalyanların işgâlinde idi. Diğer taraftan, *Sèvres*'in hükümlerini hiç-bir surette tanımayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 4 Ekim'de, barış konferansında müzakere edilecek mes'eleri gösteren bir program ilân etmişti. 14 maddelik bu programın 10. maddesi "Anadolu sahillerine yakın olan adalar" a âitti ki *Rodos*, *12 Ada* ve bilhassa *Meis* bu adalar arasında yer alıyordu.

Lozan'da, *Rodos ve 12 Ada* hariç olmak üzere diğer *Ege Adaları* mes'elesi, müzakerelerin ikinci günü yâni 22 Kasım 1922'de ele alındı. Bu konudaki Türk görüşü, *Misak-ı Milli*'ye ve 14 Şubat 1914 tarihli Büyük Devletler kararına dayandırılmıştı. Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, arazi mes'elelerini inceleyen ve Lord Curzon'un başkanlık ettiği Birinci Komisyon'un 25 Kasım tarihli toplantısında isteklerimizi şöyle belirtmişti :

1 — Anadolu sahillerine çok yakın olan adacıklarla *İmroz*, *Bozcaada* ve *Semadirek* Türkiye'ye verilmelidir. Bunlardan *İmroz* ve *Bozcaada* esâsen 14 Şubat 1914'te Türkiye'ye bırakılmıştır. *Semadirek* te Çanak-

⁶⁶ Ayn. esr. 291.

kale Boğazı'na çok yakın olduğu için Türkiye'nin emniyeti bakımından ona verilmelidir.

2 — Öbür adalar, askerlikten tecrid edilmeli, aynı zamanda bu adalara siyasî muhtariyet verilerek tarafsızlaştırılmalıdır⁶⁷.

Buna mukabil Venizelos, *İmroz ve Bozca-ada*'nın da Yunanistan'a verilmesini talep etmişti. Bu Türk - Yunan görüş ayrılığı ve Curzon'un, adalara bir nevi siyasî muhtariyet verilmesine hukukî ve amelî bakımdan imkân görmediğini ileri sürerek *İmroz, Bozcaada* ve *Semadirek* üzerindeki iddiaların Boğazlar mes'elesiyile birlikte müzakere edilmesini teklif etmesi üzerine, mes'ele bir alt komisyona havale edilmiş ve neticede sâdece *İmroz* ile *Bozcaada*'nın Türkiye'ye verilmesi, *Midilli, Sisam, Sakız ve Nikarya* adalarının da askerlikten tecridi konusunda anlaşılmıştı⁶⁸.

Dâveti yapan İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından hazırlanmış olan andlaşma projesinde 15. madde doğrudan doğruya *Rodos ve 12 Ada*'ya âitti. *Sèvres* muahedesinin 122. maddesinin bir adaptasyonundan ibaret bulunan bu maddeye göre, *Rodos* ile *Meis* dahil 13 ada İtalya'ya veriliyordu. Henüz bu madde ele alınıp müzakere edilmemişti. İtalya, Kurtuluş Savaşı süresince Ankara hükümetiyle idame ettirdiği iyi münasebetlerinden⁶⁹ dolayı *Meis* olmasa bile *Rodos ve 12 Ada*'nın kendisine bırakılacağını ümit ederken Yunanistan, *Bonin-Venizelos Mutabakatı*'nın fesh edilmiş olduğunu nazarı itibare bile almıyordu. Gerçekten, Yunan heyeti 29 Ocak 1923'te başkanlığa verdiği muhtırada, proje metnindeki 15. maddeye muhalif olmadığını, ancak *Rodos ve 12 Ada* hakkında İtalya ile Yunanistan arasında tasdik edilmeyen bir anlaşma mevcut olduğunu belirterek, bu anlaşmaya ve milliyet prensiplerine uygun olarak *12 Ada* mes'elesine bir hal şekli verileceğini ümit ettiğini bildiriyordu.

Büyük devletler, komisyonlarda görüşülüp te bir karara varılmayan işleri kendilerine göre bir şekle sokmuşlar ve hazırladıkları bir

⁶⁷ Cemil Bilsel, *Lozan*, c. II, s. 243.

⁶⁸ Krş. *Lozan Sulh Muahedenâmesi*, (İstanbul, 1339) Madde: 12-14.

⁶⁹ Bilindiği gibi, 1921 Londra Konferansına Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dâvet edilmesi mes'elesinde İtalya Türkiye lehine aracılık yapmış ve Konferans sırasında Bekir Sami Bey ile İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza arasında, İtalyanlara Anadolu'da bazı imtiyazlar tanyan bir protokol imzalanmıştı (12 Mart 1921 tarihli bu anlaşma metni için bk. A. Giannini, ayn. esr. s. 175 vd.). Ancak bu anlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmemiş, dolayısıyla yürürlüğe girememiştir.

andlaşma metni ile 7 ek'ini, kabul edilmek üzere 31 Ocak 1923 te heyetimize tebliğ etmişlerdi. Uzun tartışmalardan sonra Türk delegasyonu, 4 Şubat'ta bu projeye bir muhtıra ile cevap vermiş, fakat Lord Curzon Lozan'ı terk edip gittiğinden Konferans'ın birinci devresi sona ermişti.

Türk Heyetinin 4 Şubat 1923 tarihli muhtırasında, muahede projesinin bir-çok maddelerine itiraz edildiği halde, 15. madde "bütünüyle kabul" edilmişti. Ancak muhtıranın sonunda, itiraz edilen maddelerin dışındaki diğer mes'eleler üzerinde de mukabil teklifler yapmak hakkımızın mahfuz bulunduğu belirtilmişti⁷⁰. Bununla beraber İtilâf Devletleri, bu muhtırada 15. maddeye itiraz edilmemiş olmasından, maddenin Türk heyetince kabul edildiği mânasını çıkaracaklar ve bu da Konferansın ikinci devresinde çetin müzakerelere rağmen *Rodos*, *12 Ada* ile birlikte *Meis*'i de elden çıkarmamıza sebep olacaktı.

Türk Heyeti Ankara'ya döndükten sonra Müttefikler, müzakerelerin tekrar başlamasını temin etmek için, 29 Şubat'ta Türk itirazlarına cevap vermişler, bunun üzerine Ankara Hükümeti, 8 Mart 1923 te İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlikleri vasıtasıyla mukabil tekliflerini bildirmişti⁷¹. Bu karşı teklifte, 15. maddeye *Meis*'in Türk hâkimiyetinde kalacağına dâir bir fıkra eklenmesi istenmişti.

Meis mes'elesi Lozan Konferansının ikinci devresinde uzun ve çetin müzakerelere yol açtı. 25 Nisan 1923 tarihli toplantıda, İngiliz delegasyonu başkanı Horace Rumbold, ne İsmet Paşa'nın 4 Şubat tarihli mektubunda, ne de Müttefiklerin 29 Şubat'ta buna verdikleri cevapta *Meis* adasının bahis-konusu edilmediğini öne sürerek, ahâlisinin hepsi de hristiyan olan adanın Türkiye'ye verilmesini kabul edemeyeceğini söyledi. Buna karşılık Türk heyeti Başkanı İsmet Paşa, *Meis*'in, *Anadolu* kıyı sularında ve onu tamamlayan bir parça olduğunu, 14 Şubat 1914 Londra Büyük Elçiler Konferansı'nın da bu adayı Türkiye'ye bırakmış bulunduğunu, *Meis* Türk millî sınırları içinde olduğundan isteğin *Misak-ı Millî*'ye de uygun düştüğünü ve nihayet Konferansın birinci devresinde 15. madde üzerinde müzakere

⁷⁰ Mektup metni: *Lozan Zabıtları*, c. IV, s. 8-15.

⁷¹ bk. *Türkiye ve Düvel-i İtilâfiye beyninde Lozan Muahede-i sulhiyesi ve mukavelât projeleri ve Türkiye'nin teklif ettiği tadilat*, İstanbul, 1339.

açılmamış olduğunu müdafaa etti. Fakat İtalyan delegesi Montagna'ya göre, Müttefikler 29 Şubat tarihli cevaplarında, İsmet Paşa'nın 4 Şubatta verdiği muhtırada yazılı olmayan ve Türk hâkimiyetini kararlaştırılmış olan sınırların ötesine genişletecek olan bir teklifi görüşemeyeceklerini bildirmişlerdi ve Türk heyeti de bunu kabul etmişti. *Meis* adasının küçük olması, bu prensipten feragata sebep olamazdı. Ayrıca, Türk isteği *Misak-ı Milli*'ye de aykırı idi. Zirâ *Misak-ı Milli*'nin 1. maddesi, "Türk çoğunluğunun oturduğu" yerlerden bahsediyordu. Bütün bunlardan başka Montagna, andlaşmanın 6. maddesine göre 3 mil olarak tesbit edilen Türk kara-suları içinde olduğu halde, başka devletlere yâni Yunanistan'a bırakılan adaların bulunduğu da dikkati çekti. İsmet Paşa, *Meis*'in *Anadolu*'ya bağlı olup olmadığını tesbit etmek için teknik bir komisyona veya hakeme gitmeğe hazır olduğunu bildirdiği halde, o gün Müttefikler adına konuşan İtalyan delegesi bunu da kabul etmediğinden müzakerelerde bir neticeye varılamadı⁷².

Nihayet, 4 Haziran 1923'te Birinci Komite toplantısı açıldığı zaman başkan Sir Horace Rumbold, müzakerelerin o hafta sonunda bitirilmesi gerektiğini ve Komitenin artık toplanamayacağını söylemiş, bundan sonra andlaşmanın 2, 12 ve 14. maddelerinde Türk isteğine uygun bazı değişiklikler yapılarak 15. maddeye geçilmişti. H. Rumbold, müzakerelerin bir an önce bitirilebilmesi için Türk heyetinden, *Meis*'in Türkiye'ye iade edileceği hakkında maddeye bir fıkra ilâve edilmesi teklifinden feragat edip etmeyeceğini sordu. Bunun üzerine İsmet Paşa, şu demeci okudu :

"*Meis* adası *Anadolu*'nun kara-suları dahilinde bulunur ve onun ayrılmaz bir parçasıdır. *Anadolu*'nun askerî emniyeti, bu adanın Türkiye'ye verilmesini gerektirir. Şu halde, adanın Türk hâkimiyetine verilmesini isteyen Türk delegasyonunun talebi, çok meşrû haklara istinat etmektedir. Fakat Türk Heyeti, dünya sulhünün teessüsüne yardım etmek gâyesiyle, gayet ağır bir fedakârlığı göze alarak *Meis* için yazdığı kayıtlardan feragat eyler"⁷³.

Türk Heyeti başkanının demeci belîğ, veciz fakat acı idi. *Rodos ve 12 Ada* dışında, Balkan Harbi sonrasında Türkiye'ye bırakılmış olan

⁷² Cemil Bilsel, *Lozan*, II, s. 249.

⁷³ Demec'in fransızca aslı için bk. *Lozan zabıtları*, II. seri, I, s. 126; Krş. Cemil Bilsel, ayn. esr. II, s. 250.

Meis adası da, “dünya sulhüne hizmet” gibi ulvî bir prensib altında kaybedilmişti. İtalyan delegesi *Montagna*, yapılacak şeyi yaparak Türk delegasyonuna teşekkür etti ve bu hareketin, Türkiye ile İtalya arasında teessüs edecek dostluk ve iyi münasebetler bakımından bir kazanç olduğunu söyledi. Andlaşmanın 15. maddesi artık son şeklini almıştı :

“Türkiye, zîrde ta’dâd olunan adalar üzerindeki bilcümle hukuk ve müstenidâtından İtalya lehine feragat eyler : Elyevm İtalya’nın taht-ı işgâlinde bulunan *Stampalia* (*Astropalia*), *Rodos*, *Kalki* (*Kharki*), *Skarpanto*, *Kazos*, *Piskopis* (*Tilos*), *Misiros* (*Nisyros*), *Kalimnos*, *Leros*, *Patmos*, *Lipsos*, *Sömbeki* (*Symi*) ve *İstanköy* (*Kos*) adaları ile bunların tevâbiinden olan adacıklar ve *Meis* (*Castellorizo*) adası”⁷⁴.

24 Temmuz 1923’te imzalanan *Lozan Andlaşması*’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde müzakeresi sırasında mebuslardan bir kısmı adalarla ilgili hükümleri tenkit etmişlerdi. Bunların başında da Şükrü Kaya vardı. 21 Ağustos toplantısında konuşan Şükrü Kaya’ya göre, Hükümetin büyük zaferden beklediği netice gâyet mütevâzi idi : *Misak-ı Milli* sınırları içinde hür ve müstakil bir devlet. Fakat bu hak *Lozan*’da da esirgenmişti. Andlaşma, 1913 sınırlarını bile temin etmiyordu. *Semadirek* ve *Limni* adaları alınmamıştı. Diğer adalar, yâni *Rodos*, *12 Ada* ve *Meis* Anadolu’nun bir parçası olup İtalya ile hiç-bir münasebeti yoktu. İşte bütün bu sebeplerle o, andlaşmanın reddini istemekte idi⁷⁵. Buna ve diğer maddeler hakkındaki tenkidlere rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Ağustos 1923’te, 14 muhalife karşı 213 gibi büyük bir çoğunlukla *Lozan Andlaşma*’sını tasdik etti. Türkiye dışında andlaşmayı onaylayan ilk yabancı devlet te İtalya idi (11 Ocak 1924). Ancak, ilk tasdiknâmeler 16 Ağustos 1924’te mübadele edilebildiğinden *Lozan Andlaşması* bu tarihte yürürlüğe girdi.

Böylelikle *Rodos*, *12 Ada* ve *Meis*’i artık resmen hükümranlığı altına alan İtalya, bu adaları “İtalyan Ege Adaları” (*Le Isole Italiane dell’Egeo*) adı verilen bir idarî birlik halinde kendi topraklarına kattı. 1925’te kabul edilen bir kanunla da adalar halkı İtalyan teb’ası sayıldı⁷⁶. Bununla beraber *Rodos* ve *İstanköy*’deki türklere birer cemaat

⁷⁴ *Lozan Sulh Muahedenâmesi*, Madde: 15.

⁷⁵ bk. Cemil Bilsel, ayn. esr. II, s. 521 vd.

⁷⁶ R. S. Salis, ayn. esr. s. 325.

halinde teşkilâtlanmak, kendi yönetim kurullarını seçmek hakları tanındı.

Ancak, *Lozan Andlaşması*'nın 15. maddesinde *Rodos ve 12 Ada*'nın "tevâbiinden", yâni bunlara tâbi adacıklardan bahsedildiği halde *Meis* adasına tâbi adacıklar hiç zikredilmemişti. Bu yüzden, Anadolu kara-suları içinde bulunan ve sayıları bir-hayli olan bu adacıkların kime âit olacağı, Türkiye ile İtalya arasında önemli bir mes'ele halini aldı ve yıllarca süren müzakerelere konu teşkil etti.

Bu adacıkların durumunu tesbit etmek için, 1927 yılı Aralığından beri Ankara'da müzakerelere başlanmış, fakat herhangi bir ilerleme kaydedilmemişti. Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tefvik Rüştü (Aras), 3 Nisan 1928'de Milano'da Mussolini ile görüşmüş ve bunun sonunda Roma'da 30 Mayıs 1928 tarihli Türk - İtalyan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adlî Tesviye Anlaşması imzalanmıştı. 5 yıl için imzalanan bu anlaşmanın 3. maddesine göre, iki devlet arasında çıkan ve diplomatik yollardan halledilemeyen uyuşmazlıklar, uzlaşma usulüne tâbi tutulacak, bunda da muvaffak olunamazsa adlî tesviye yoluna gidilecekti. 4. Madde gereğince de, andlaşmanın tefsirinden ve tatbi-katından doğacak uyuşmazlıklar, sadece bir tarafın talebi ile La Haye Adalet Divanı'na götürülebilecekti⁷⁷.

Bu anlaşma 28 Kasım 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmiş ve tasdiknâmeler İtalyan Dışişleri Bakan Yardımcısı Grandi'nin Aralık ayındaki Ankara ziyaretinde teâti edilerek yürürlüğe girmişti. Bununla beraber *Meis*'e tâbi adacıklar mes'elesinde bir mutabakata varılamıyordu. Türkiye, *Lozan Andlaşması*'nın 15. maddesinde *Meis*'e tâbi adacıkların zikredilmediğine ve gene *Lozan*'ın 6. maddesinin ikinci fıkrasındaki, aksine bir kayıt olmadığı takdirde Türk kara-sularının 3 mil dahilindeki ada ve adacıkları da ihtivâ edeceği hakkındaki hükmüne dayanarak *Meis*'e tâbi adacıkların Türkiye'ye âit olacağını müdafaa ediyor, buna mukabil İtalya, maddedeki bir ifadeyi tefsir ederek, *Lozan*'ın 15. maddesindeki "bunların tevâbiinden olan adacıklar" ibaresinin *Meis*'e de şâmil olduğunu iddia ediyordu. Ankara'daki İtalyan Büyük Elçisiyle devam eden görüşmelere rağmen 1929 Mayıs'ında ancak Bodrum Körfezindeki *Kara-ada*'nın Türk hâkimiyetinde bulunması hususunda

⁷⁷ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, 1963, s. 78. Anlaşma metni : *Düstur*, 3. tertip, ikinci tabı, c. X, s.32.

görüş-birliğine varılmış, lâkin *Meis*'e tâbi adacıklar konusunda uyuşulamamıştı. Bunun üzerine, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü ile İtalyan elçisi Orsini Barone arasında 30 Mayıs 1929'da imzalanan bir tahkim-nâme ile mes'elenin La-Haye Adalet Divanı'na götürülmesine karar verilmişti⁷⁸.

1930 Haziran'ında toplantıya çağırılan Beynelmilel Adalet Divanı'nda Türkiye'yi Adliye Vekili Mahmud Esad Bey temsil ediyor ve Divan'dan şu 3 mes'ele hakkında karar vermesi isteniyordu :

1 — *Meis*'e tâbi isimleri sayılan şu adacıklar, *Lozan Andlaşması* hükümlerine göre İtalya'ya mı, Türkiye'ye mi âit olmalıdır?

2 — Adalet Divanı, bütün bu adacıkları taraflardan birine verdiği veya iki taraf arasında paylaştığı takdirde, iki memleketin karşılıklı menfaatlerine göre, mahallî deniz nakliyat ve faaliyetlerini himaye etmek için ne gibi ölçülere başvuracaktır?

3 — Bodrum Körfezi'ndeki *Kara-ada*, *Lozan* hükümlerine göre İtalya'ya mı, Türkiye'ye mi âit olmalıdır?

Uluslararası La-Haye Adalet Divanı görüşmeleri devam ederken Türkiye ile İtalya arasındaki ikili temaslara ara verilmiş değildi. Nitekim Dr. Tevfik Rüştü Bey ile İtalyan elçisi Pompeo Aloisi arasında 4 Ocak 1932'de Ankara'da yeni bir anlaşma imzalanarak yıllardan beri süre-gelen bu mes'eleye son verildi. "Anadolu Sahilleri ile *Meis* Adası arasındaki ada ve adacıkların ve Bodrum Körfezi karşısındaki adanın cihet-i âidiyeti hakkında İtilâf-nâme" başlığını taşıyan 7 maddelik bu anlaşmanın⁷⁹ başlıca hükümleri şunlardı :

"Madde 1 — İtalya Hükümeti, aşağıda zikredilen adacıklar üzerinde Türkiye'nin hâkimiyetini tanır :

Volo (Çatal-ada), Ochendra (Uvendire), Fournachia (Furnakya), Kato Volo (Katovolo), Prassoudi (Prasudi) (Katovolo adasının cenubu şarkisinde), Tchatallota, Pighi, Nissi-Tis-Pighi, Recif Agricelia, Prousseclisse (Kaya), Pano Makri, Kato Makri (Kayalıklar dahil), Marathi, Roccie Voutzaky (Rocci Vutchaki), Dacia (Dasya), Nissi-Tis-Dacia, Prassoudi (Dasya'nın şimalinde), Alimentarya (Alimentaria), Caravola (Karavola).

⁷⁸ M. Gönlübol-C. Sar, ayn. esr. s. 109. Metin : *Düstur*. 3. tertip, ikinci tabı, c. XI, s. 102.

⁷⁹ Türkçe ve Fransızca metin : *Düstur*, üçüncü tertip, c. XIV (Ankara, 1939), s. 37 vd.

Madde 2 — Bodrum Körfezi'nde Kâin Kara-ada kezâlik Türkiye'ye âit olacaktır.

Madde 3 — Buna mukabil Türkiye Hükümeti, merkez Kastellorizo şehri kilisesinin kubbesi ve nısıf kutru bu merkez ile San-Stephano Burnu (Point du vent) arasındaki mesafe olan bir daire ile çevrilecek mıntaka dahilinde kâin adacıklar yâni : Psoradia, Polyphados, St. Georges (cenupta St. Georges, şimalde Agrielaia tesmiye edilen ve 236 numaralı İngiliz haritasında gösterilen iki ada).

Psomi (Strongylo), Cutsumbora (Kutsumboras) (Kayalıklar), Mavro Poinaki (Mavro Pinachi), Mavro Poinis (Mavro Poini) adacıkları üzerinde İtalya hâkimiyetini tanır.

Yukarıda zikredilen daire içinde bulunan bu adacıklardan maada St. Georges (Rho), Dragonera, Ross ve Hyspili (Stronghyli) adacıkları da İtalya'ya âit olacaktır”.

Bundan sonra 4. maddede, taksim edilen adacıklar arasında kalacak diğer adacık ve kayalıkların, hangi tarafta bulunurlarsa o devlete âit olacakları belirtiliyor, 5. maddede de kara-sularının sınırları çiziliyordu.

4 Ocak 1932 anlaşmasına göre, Bodrum Körfezi'ndeki *Kara-ada* Türk hâkimiyetinde kalıyor, *Meis*'e tâbi 30 adacık ise, 19'u Türkiye'ye ve 11'i de İtalya'ya verilmek üzere iki taraf arasında taksim ediliyordu. Anlaşma, 14 Ocak 1933'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandı ve 7. madde gereğince, tasdiknâmelerin Roma'da teâtisinden 15 gün sonra 1933 Mayıs'ında yürürlüğe girdi. Diğer taraftan, Türk ve İtalyan Hükümetleri, 3 Ocak 1933 tarihli birer mektupla, 30 Mayıs 1929 Tahkim-nâmesi dahilinde anlaşıklarını La-Haye Adalet Divanı'na bildirdiklerinden, mes'ele Divan'ın gündeminden çıkarıldı⁸⁰.

VI — Adaların Yunanistan'a Devredilmesi :

Lozan Andlaşmasıyla *Rodos*, *12 Ada* ve *Meis*'in İtalya'ya verilmesi, Avrupa büyük devletlerinin yardımıyla bağımsızlığına kavuştuğundan beri bu adaları almayı siyasetinin temel unsurlarından biri haline getirmiş bulunan Yunanistan'ı hiç şüphesiz ki memnun etmemişti. Ancak o Anadolu savaşının mağlûbu sıfatıyla buna fazla itiraz edememiş, hattâ 23 Eylül 1930'da Roma'yı ziyaret eden Venizelos, Yunanis-

⁸⁰ R. S. Salis, ayn. esr. s. 332.

tan ile İngiltere arasında bir *Kıbrıs* mes'alesi bulunmadığı gibi, İtalya ile de 12 *Ada* mes'alesinin olmadığını, bu adaların İtalya hâkimiyetinde bulunduğunu söylemişti⁸¹. Diğer taraftan İngiltere de, başlangıçta, İtalya'nın adalara yerleşmesine muhalif bulunduğunu açıklamaktan geri kalmadığı, İşçi Partisinden yeni başbakan Mac Donal'd'ın ağziyle 1924 baharında *Rodos ve 12 Ada*'nın etnolojikman Yunanistan'a âit olduğunu söylemekten çekinmediği halde, Afrika'daki *Oltregiuba (Jubland)* mes'alesinde İtalya ile anlaştıktan sonra (15 Temmuz 1924), adalar hakkında İtalya'ya cephe almaktan vazgeçmişti. Ancak, gerek Venizelos'un sözleri, gerekse İngiltere'nin birbirine zıt gibi görünen hareketleri, devrin şartlarına uydurulan bir politikanın çeşitli tezâhürlerinden ibaretti. Aslında ne Yunanistan adalar üzerinde hak iddiasından feragat etmiş, ne de İngiltere 1912'den beri takip ettiği "İtalyanları Ege'den çıkarmak" siyasetini terk etmişti.

İtalya, Mihver Devletleri İttifakı ile Birinci Dünya Savaşından önce olduğu gibi gene Almanya tarafında yer alınca, Ege ve Adalar mes'alesi Avrupa siyasetinde ön plâna geçmiş ve arkasından da İkinci Dünya Savaşı gelip çatmıştı. Bu sıralarda tarafsızlığını ilân etmiş olan Türkiye'nin herhangi bir teşebbüsü olmadığı halde, ilim muhitlerinde, *Rodos ve 12 Ada* üzerinde Türkiye'nin de söz sahibi olduğu belirtiliyordu. Meselâ, 1940'da Paris Hukuk Fakültesinde müdafaa ettiği *Le Statut du Dodécânèse en droit international* adlı doktora tezinde S. Roussos, gelecek barış konferansında 12 *Ada*'da 3 devletin, yâni Türkiye, İtalya ve Yunanistan'ın hak iddia edebileceklerini açıklayarak "Türkiye, hukukî ve stratejik deliller göstererek İtalya'nın bu adalardan çekilmesini isteyebilir" demekte idi⁸².

Buna rağmen, olaylar, İtalya'nın taarruzuna uğrayan ve İngiltere A. B. D., tarafından tutulan Yunanistan'ın lehine inkişaf etti. Müttefikler, İtalya'nın kayıtsız-şartsız teslim olması gerektiğini ilân edince (8 Eylül 1943), *Newyork*'ta toplanan 12 *Ada* temsilcileri, 23 Ekim 1943'te Yunanistan'la birleşmek istediklerini ilân etmişlerdi. 1945 baharında da İngiliz donanması, Alman kuvvetlerinin elinde bulunan adaları geri almağa muvaffak olmuş, bunun üzerine Yunan

⁸¹ Ayn. esr. s. 327.

⁸² bk. Dr. Mehmet Saka, *Ege Denizi adalarında Türk hakları*, Ankara, 1955, s. 219-225; İtalyanca metin: A, ayn. esr. s. 371-373.

Kral Nâibi Damaskinos, “Kurtarılan Oniki Ada’ya Yunanistan’ın selâmını götürmek” için 13 Mayıs 1945’te Averof zırhlısı ile *Rodos*’a hareket etmişti. Aynı gün Yunan Başbakanı Amiral Voulgaris, W. Churchill’e çektiği bir telgrafla *12 Ada*’nın derhal Yunanistan’a ilhak edilmesini istiyor, Oniki Ada Komitesi fahrî başkanı Dr. Skervos Zervos ta Atina’daki İngiliz elçisine şu mektubu gönderiyordu :

“Kendi adalarında oturan ve dünyanın her tarafında bulunan Oniki adalılar adına, yüzyıllardan beri bizi himaye eden ebedî büyük müttelikimize, hakikî dostumuz yenilmez Büyük Britanya’ya, yabancı yumruğu altından kurtuluşumuz ve millî kurtuluşumuza yaptığı kıymetli yardımlardan dolayı en hareketli hislerimizle en derin minnetlerimizi sunarız”⁸³.

Yunan Kral Nâibi şatafatlı bir merasimle *Rodos*’a doğru hareket ederken, “Yunan Mukaddes Taburu” na mensup müfrezeler *Rodos*, *Istanköy* ve *Leros*’a çıkararak buralardaki Alman kuvvetlerini silâhtan tecrid etmeğe başlamışlardı. Yabancı basında, Nâib’in *12 Ada*’ya Yunan bayrağını çekmek için bu seyahate çıktığı hakkında haberler yayınlanıyordu. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanlığı, seyahatin bayrak dikme ile ilgili olduğu yolundaki haberleri tezkib ederek, Baş-Metropolid olan Nâib Damaskinos’un adalara “vâız vermeğe” (!) gittiğini bildiriyor ve *12 Ada*’daki Alman garnizonunun muhafazası Yunan kuvvetlerine verildiği için, Nâib’e Yunan kıt’alarının refakat edebileğini savunuyordu. İşçi Partisi meb’uslarından M. Strauss’un, Avam Kamarasında *12 Ada*’nın istikbali hakkında bir karar alınıp alınmadığını sorması üzerine de Dışişleri Bakanlığı Parlamento Müşaviri M. Hall, “Hayır. İngiliz hükümeti, bu husustaki Yunan hissiyatının hâretli mâhiyetini anlamaktadır. Fakat, bütün diğer arazi mes’elelerinde olduğu gibi, bu adalar üzerindeki hâkimiyette de bir değişikliğe sulhtan evvel karar verilmemesi esastır” diye cevap vermek suretiyle⁸⁴, İngiltere’nin, *Rodos*, *12 Ada* ve *Meis*’i Yunanistan’a vermek niyetinde olduğunu, ancak bu husustaki kesin kararın barış yapıldığında ilân edileceğini açıklamıştı. Nitekim Nâib Damaskinos, 15 Mayıs 1945 te *Rodos*’ta “vâız” yerine siyasî bir nutuk vererek, “artık *12 Ada*’nın hür Yunanistan’a katılmış olduğunu” söylüyor, ancak “ana-vatana

⁸³ *Ayn Tarihi*, Mayıs 1945, s. 903 vd.

⁸⁴ *Ayn. esr.* s. 770.

kat'i olarak kavuşmak için biraz sabretmek lâzımgüleceğini" belir-tiyordu.

1945'te adaların idaresi resmen değilse bile fi'len Yunanistan'ın eline geçmişti. Hukuken, 8 Mayıs 1945'te kurulmuş olan İngiliz askerî idaresi Rodos ve 12 Ada'ya hâkim görünüyor, fakat idarenin her kademesinde Yunanlılar yer-almış bulunuyordu. Bu da bir intikal devresi idi. Nihayet 10 Şubat 1947'de imzalanan ve Türkiye'nin temsil edilmediği İtalyan Barış Andlaşması'nın 14. maddesi ile *Rodos* ve *Meis* dahil 13 Ada Yunanistan'a verildi⁸⁵. Türkiye'nin, *Lozan* Andlaşması ile ancak İtalya lehine üzerindeki hükümlerlik hakkında feragat etmiş olduğu adalar Yunanistan'a devr edilirken, plebisit yapılmasına bile lüzum görülmemiş, sadece *Lozan*'ın Anadolu kıyılarına yakın adaların askerlikten tecrid edilmesi hakkındaki hükmüne paralel olarak, Yunanistan'ın bu adalarda askerî üsler ve yığınak yapamıyacağı belirtilmişti.

İtalyan Barış Andlaşması'nın imzalanmasından sonra, *Rodos ve 12 Ada*'daki İngiliz askerî idaresi 1 Nisan 1947'de yerini Yunan askerî idaresine bıraktı ve andlaşmanın tasdik edilmesinden sonra da Yunanistan bu adaları "*Oniki Ada*" (*Dodekanes*) adını verdiği bir idarî bölüm halinde kendi topraklarına kattı. Yunanistan'ın yüzyıllık emeli, kuvvetli hâmelerinin himmetleriyle bu suretle gerçekleşirken, 1523'ten bu yana, 389 yıl adalarının efendisi ve 35 yıl da işgâl altında veya İtalyan teb'ası olarak yaşamış olan *Rodos* ve *İstanköy* türkleri, yeniden tâbiyet değiştirmek veya öz-topraklarını terk etmek gibi ikisi birbirinden acıklı sonuçlara varan bir yol kavşagına gelmiş bulunuyorlardı⁸⁶.

⁸⁵ Mehmet Saka, ayn. esr. s. 38.

⁸⁶ Yunan idaresi altında yaşamak istemiyen *İstanköy* ve *Rodos* türklerinden bir-çoğu İtalya'ya bir kısmı da Türkiye'ye göçmüştür. Bu yüzden, İtalyanlar zamanında sayıları 11.000 olan *Rodos* türklerinden bugün adada ancak 3.400 kişi kalmış bulunmaktadır (bk. C. Ali Salkım, *Nasıl baskı yapıyorlar?*, *Cumhuriyet* gazetesi, 17 Temmuz 1964).

